

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему : «Погляди іноземців на Голодомор в Україні 1932-1933 років»

Виконала: студент 2 курсу, групи 8.0329-і-з-д
спеціальності 032 історія та археологія
освітньої програми історія
Діхтяренко Руслани Едуардівни
Керівник: доцент кафедри історії України,
кандидат історичних наук,
Кривко І.М.
Рецензент: професор кафедри історії України,
доктор історичних наук,
професор Ігнатуша О.М.

Запоріжжя
2021

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Історичний факультет

Кафедра історії України

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність: 032 історія та археологія

Освітня програма: історія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії
України

С.Р. Лях

“ 01 ” березня 2021 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Діхтяренко Руслані Едуардівни

1. Тема роботи (проекту) «Погляди іноземців на Голодомор в Україні 1932-1933 років»

керівник роботи: кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Кривко Ірина Миколаївна

затверджені наказом ЗНУ від «10» березня 2020 року № 411-с, «21» жовтня
2020 року № 1679-с

2. Строк подання студентом (студенткою) роботи 01.03.2021.

3. Вихідні дані до роботи: Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф.1. Оп.7. Спр.144, 145; Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444; Ф. 264. Оп. 1. Спр. 21. Великий голод в Україні 1932-1933 років [Текст] : у 4 т. / наук. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. Т.1. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / упоряд. Д. Мейс. 2008. 840 с. Голодомор в Україні 1932-1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Республіки Німеччина / Упоряд., вступ. ст., пер. з нім. А.І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2008. 340 с. Розсекречена пам'ять : Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / Упор. : В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ : ВД «Стилос», 2007. 604 с. Gareth Jones Diaries Edition. URL: https://www.garethjones.org/published_articles/published_articles.htm (дата

звернення 15.02.2021). The New York Times 1953. URL: <https://spiderbites.nytimes.com/1953/> (дата звернення 09.01.2021).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати існуючий історіографічний доробок щодо явища Голодомору 1932-1933 років в Україні; охарактеризувати наявну джерельну базу дослідження; визначити офіційний погляд радянської влади на ситуацію 1932-1933 років; проаналізувати погляд західних держав на Голодомор в Україні 1932-1933 років; зробити аналіз спільного та відмінного у поглядах радянської влади та західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні; проаналізувати погляди іноземців, що поділяли позицію радянської влади щодо висвітлення Голодомору в Україні 1932-1933 років; визначити погляди іноземців, що не поділяли позицію радянської влади на Голодомор в Україні 1932-1933 років.

5. Перелік графічного матеріалу: немає

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	І.М.Шугальова	14.04.2020	14.04.2020
Розділ 2	І.М.Кривко	05.10.2020	05.10.2020
Розділ 3	І.М.Кривко	30.10.2020	30.10.2020

7. Дата видачі завдання: 10 квітня 2020 р

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір матеріалів та роботи над першим Розділом	Травень-червень 2020	<i>виконано</i>
2.	Збір матеріалу для першого та другогорозділу	Жовтень 2020	<i>виконано</i>
3.	Написання другого розділу	Жовтень 2020	<i>виконано</i>
4.	Написання третього розділу	Листопад	<i>виконано</i>

		2020	
5.	Написання вступу	Грудень 2020-січень 2021	<i>виконано</i>
6.	Висновки	Січень 2021	<i>виконано</i>
7.	Укладання списку використаних джерел та літератури	Січень 2021	<i>виконано</i>
8.	Оформлення додатків	Лютий 2021	<i>виконано</i>
9.	Редагування та форматування тексту кваліфікаційної роботи	Лютий 2021	<i>виконано</i>

Студент _____

(підпис)

Р.Е. Діхтяренко

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____

(підпис)

І.М. Кривко

(прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____

(підпис)

С.С. Черкасов

(ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Погляди іноземців на Голодомор в Україні 1932-1933 років

Ключові слова: Голодомор, розкуркулення, колективізація, масовий голод, геноцид.

Об'єктом нашого дослідження є явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні

Предмет дослідження – позиція світових держав щодо оцінок Голодомору та погляди іноземних громадян, які були сучасниками Великого Голоду, і сучасних науковців.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі оприлюднених джерел проаналізувати ставлення іноземців до явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що у кваліфікаційному дослідженні вперше використано неопублікований щоденник британського журналіста Гарета Джонса, який занотовував свої враження від поїздки Радянським Союзом та Україною на початку 1930-х рр. Цей щоденник вперше був оприлюднений у 2009 році у Кембриджському університеті.

Висновки. Отже, проаналізувавши історію вивчення Голодомору 1932-1933 років, ми можемо зробити наступні висновки: по-перше, незважаючи на надзвичайно великий обсяг наукової літератури, присвячений Голодомору 1932-1933 років, історіографічна складова проблема залишається практично не розробленою. На наш погляд, це можна пояснити тим, що остання історіографія Голодомору є відносно «молодим» явищем. По-друге, повноцінні історіографічні дослідження розвитку історичної думки в контексті Голодомору 1932-1933 років в Україні вони представлені лише в українській та російській науковій літературі, тоді як західна історична наука практично не торкалася проблеми, що зумовлено особливостями її розвитку.

В європейській та англо-американській історіографії проблема Голодомору 1932-1933 років не виділяється як окремий напрямок досліджень, але розглядається в контексті економічної історії СРСР та

аграрної історії Східної Європи. По-третє, порівнюючи історіографічний аналіз російських та українських істориків, можна виділити одну спільну рису: дослідники, звертаючись до історіографії, намагаються обґрунтувати власні концептуальні підходи до вивчення та інтерпретації подій 1932-1933 років.

Summary

Foreigners' views on the Holodomor in Ukraine in 1932-1933

Keywords: Holodomor, dekulakization, collectivization, massfamine, genocide.

The object of our study is the phenomenon of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine

The subject of the research is the position of world states on the assessments of the Holodomor and the views of foreign citizens who were contemporaries of the Great Famine and modern scientists.

The purpose of the work is to analyze the attitude of foreigners to the phenomenon of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine on the basis of published sources.

The scientific novelty is that the qualification study first used the unpublished diary of British journalist Gareth Jones, who recorded his impressions of a trip to the Soviet Union and Ukraine in the early 1930s. This diary was first published in 2009 at Cambridge University.

Conclusions. Thus, analyzing the history of the study of the Holodomor of 1932-1933, we can draw the following conclusions: first, despite the extremely large amount of scientific literature on the Holodomor of 1932-1933, the historiographical component of the problem remains virtually undeveloped. In our opinion, this can be explained by the fact that the latest historiography of the Holodomor is a relatively «young» phenomenon. Secondly, full-fledged historiographical studies of the development of historical thought in the context of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine are presented only in Ukrainian and Russian scientific literature, while Western historical science has hardly touched on the problem due to its peculiarities.

In European and Anglo-American historiography, the problem of the Holodomor of 1932-1933 is not single out as a separate area of research, but is considered in the context of the economic history of the USSR and the agrarian history of Eastern Europe. Third, comparing the historiographical analysis of

Russian and Ukrainian historians, we can identify one common feature: researchers, turning to historiography, try to justify their own conceptual approaches to the study and interpretation of the events of 1932-1933.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ	5
1.1. Історіографія явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні	5
1.2. Джерельна база дослідження	10
1.3. Методологія та методи дослідження	14
РОЗДІЛ 2. ОФІЦІЙНІ ПОГЛЯДИ НА ЯВИЩЕ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ З БОКУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ІНОЗЕНИХ ДЕРЖАВ	19
2.1. Офіційний погляд радянської влади на ситуацію 1932-1933 років	19
2.2. Погляд західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні	24
2.3. Аналіз спільного та відмінного у поглядах радянської влади та західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні	37
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ІНОЗЕМЦІВ НА ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ	44
3.1. Погляди іноземців, що поділяли позицію радянської влади щодо Голодомору 1932-1933 років в Україні	44
3.2. Погляди іноземців, що не поділяли позицію радянської влади щодо Голодомору 1932-1933 років в Україні	48
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	60
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Голодомор – це голод, штучно створений у 1932-1933 рр. більшовицьким режимом СРСР, від якого загинули мільйони українців. Аналогів таких злочинів у світовій історії важко знайти як за масштабами, так і за жорстокістю та цинізмом методів його побудови. Протягом багатьох десятиліть у Радянському Союзі тема Голодомору була суворо заборонена. Навіть люди старшого покоління, яким вдалося пережити цю трагедію, не наважилися говорити про це публічно. І лише після здобуття Україною незалежності правда про Голодомор повертається до пам'яті людей, стає їхнім болем, реквіємом і водночас символом нездоланності нації.

Актуальність теми зумовлена необхідністю подальшого всебічного вивчення різноманітних аспектів Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як акту геноциду проти українського народу, а також виявлення та уведення у науковий обіг нових джерел, зокрема, іноземного походження, про події цього періоду.

Об'єктом нашого дослідження є явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Предмет дослідження – позиція світових держав щодо оцінок Голодомору та погляди іноземних громадян, які були сучасниками Великого Голоду, і сучасних науковців.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі оприлюднених джерел проаналізувати ставлення іноземців до явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Досягнення поставленої мети можливе за умови виконання таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати існуючий історіографічний доробок щодо явища Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- охарактеризувати наявну джерельну базу дослідження;
- визначити офіційний погляд радянської влади на ситуацію 1932-1933 років;

- проаналізувати погляд західних держав на Голодомор в Україні 1932-1933 років;
- зробити аналіз спільного та відмінного у поглядах радянської влади та західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні;
- проаналізувати погляди іноземців, що поділяли позицію радянської влади щодо висвітлення Голодомору в Україні 1932-1933 років;
- визначити погляди іноземців, що не поділяли позицію радянської влади на Голодомор в Україні 1932-1933 років.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1932-1933 рр., тобто період штучного Голодомору в Україні, спричиненого політикою радянської влади.

Географічними межами роботи є територія Української Радянської Соціалістичної Республіки у довоєнний період.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що кваліфікаційному дослідженні вперше використано неопублікований щоденник британського журналіста Гарета Джонса, який занотовував свої враження від поїздки Радянським Союзом та Україною на початку 1930-х рр. Цей щоденник вперше був оприлюднений у 2009 році у Кембриджському університеті.

Практична значимість роботи полягає у тому, що її матеріали можуть бути використані на уроках з історії України у 10-му класі та при викладанні спеціальних курсів у вищих навчальних закладах.

Структура роботи підпорядкована поставленій меті та дослідницьким завданням і складається зі вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури (67 найменувань), додатків. Загальний обсяг тексту дипломної роботи становить 69 сторінок, із них основного тексту 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ

1.1. Історіографія явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні

Україна сьогодні є самостійною, суверенною та незалежною державою. Але незалежність та самостійність не з'явилися зразу, історія нашої держави пройшла довгий шлях перш ніж привести Україну до суверенності та незалежності. Однією із сторінок історії, які потребують уваги науковців та суспільства, є явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, навколо якого й досі точаться дискусії у сфері історичної науки та суспільному і міждержавному дискурсі.

Сучасна Україна має достатньо технічних можливостей для співпраці із закордонними науковими інституціями задля відкриття доступу до всіх світових архівів та платформ, що значно спрощує дослідникам можливості для ведення дослідницької діяльності. Завдяки технічним можливостям нам було простіше працювати не лише із документами, що знаходяться в українських сховищах, але й на сайтах інших держав.

Нашу роботу ми присвятили важливому та болючому питанню в історії України – питанню Голодомору 1932-1933 років на території України та погляду іноземних журналістів, істориків, політиків на тогочасні реалії даного явища в Україні.

Увесь доробок історичної науки про голодомор в Україні 1932-1933 років можна розділити на 2 великі групи історичних праць: Перша група – це праці вітчизняних істориків. Друга група наукової літератури – дослідження закордонних істориків.

Одними із перших авторів, які торкнулися явища голодомору публічно в сучасній Україні стали В.Калініченко та Є.Яценко. Вони опублікували статтю «Історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні» [27], у рамках якої здійснили огляд усієї відомої на той час літератури та дослідженням,

присвячених явищу Голодомору. Автори за допомогою територіального та хронологічного принципів простежили, ким та як вивчалось явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Стаття побудована за хронологічним принципом розгляду проблеми. Однак, в рамках такого жанру як наукова стаття автори лише окреслили існуючий масив історіографічного доробку, не охопивши увесь спектр проблеми.

Грунтовний теоретичний огляд проблема Голодомору 1932-1933 рр. в Україні здійснено у колективній монографії, яка вийшла під редакцією В.А. Смолія «Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки» [19]. У даній роботі окремий розділ відведений на висвітлення явища Голодомору у науковій та художній літературі, мистецтві, зокрема образотворчому, не тільки України, алей у працях західноєвропейських дослідників та митців.

Визначним дослідником, який сконцентрував свою наукову роботу на висвітленні загальних основ та принципів проведення колективізації в Україні як фактора, який сприяв у подальшому виникненню явищу Голодомору в Україні став Василь Марочко. У своїх роботах «Голодомор 1932-1933 років в Україні: хроніка» [43], «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.)» [39] дослідник зазначає умови на яких для українського селянства проводилась колективізація та наслідки колективізації із завищеними планами для українського селянства. Робота «Голодомор 1932-1933 років в Україні: хроніка» цікава тим, що з-поміж архівних документів автор також аналізує таємне листування Сталіна та листи українського селянства до правлячої еліти СРСР.

Ще однією роботою, у якій досліджується питання Голодомору в Україні, є праця «Голод 1932-1933 рр. в Україні: нові інтерпретації та тенденції у вітчизняній історіографії», автором якої виступає В.Васильєв [16]. Автор даної роботи відзначився тим, що у своїй праці запропонував періодизацію сучасної історіографії Голодомору. Дану роботу він створив, спираючись сучасну періодизацію Голодомору в Україні. Усі існуючі наукові роботи автор періодизував за такою хронологією: кінець

1980-х–початок 1990-х рр.; середина 1990-х рр.; кінець 1990-х–початок 2000-х рр.

Дослідження явища Голодомору в Україні відбувається не лише на загальноукраїнському рівні, але й на рівні регіонів.

Окремої уваги заслуговує стаття «Історіографія проблеми Голодомору 1932-1933рр. в Україні і на Миколаївщині» за авторства В. Шкварця [54], у якій автор дає загальний аналіз явища Голодомору на мікрорівні, беручи за основу розгляду науковий доробок регіональних істориків. Окрім цього автори вивчають історіографію даного явища на Миколаївщині, розрізняючи вітчизняну літературу, зарубіжну та окремо виділяють російську літературу з проблемного питання, визначаючи внесок російських дослідників у вивчення питання явища Голодомору на Миколаївщині.

Науковою працею, яка свого часу сколихнула Донбас, щодо фактажу та опису подій Голодомору, стала книга С.Ф. Бледнова «Голодомор в Донбасі 1932-1933 роки: авторський роздум свідчення, документи» [15]. У даній роботі було подано матеріали щодо репресивного підходу у спілкуванні влади із селянством у 1932-1933 роках на Донбасі. Фактаж базується на свідченнях очевидців, фотодокументах.

Праця «Голод 1932-1933 років в Україні: нові інтерпретації та тенденції у вітчизняній історіографії» під редакцією О.М. Веселова, В.С. Недбайло висвітлює територіальні особливості голодування мешканців Переяславщини під час Голодомору. Праця базується на свідченнях очевидців та архівних документах [17, 438].

Висвітлення питання Голодомору на Луганщині містить праця за редакцією В.В. Михайличенка – «Голодомор на Луганщині. 1932-1933 роки». Дана праця представляє собою аналіз архівних документів, які довгий час знаходилися під грифом «таємно».

У роботі І.В. Шуйського «Голодомор у першій столиці» [56] червоною ниткою проходить думка про те, що голод – це акт геноциду відносно українців, що мешкав на Харківщині. Це дослідження ґрунтується на аналізі

архівних документів, свідченнях очевидців. Один із розділів книги присвячений аналізу впливу голоду на організм та здоров'я людини. Переважна більшість документів, опублікованих у книзі, тривалий час була не доступна для дослідників, адже зберігалася під грифом таємності.

На основі матеріалів Одеського архіву було написано колективну працю під редакцією Ніточко І.І. «Голодомори в Україні: Одеська область. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Дослідження, спогади, документи» [22]. Дана праця складається із 4 розділів: перший «Статті», другий «Спогади очевидців», третій «Документи Державного архіву Одеської області», четвертий розділ «Документи до Мартирологу жертв Голодомору 1932-1933 років на Одещині». Ця праця важлива для нашої роботи через те, що це був перший системний аналіз документів та спогадів про голодомор на території Одещини.

Серед зарубіжних дослідників, що звернули свою наукову увагу на дослідження явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, слід виділити наступних.

Уваги заслуговують, у даному контексті, праці Джеймса Мейса. У 1986-1987 рр. він виконував обов'язки виконавчого директора комісії дослідників при Конгресі США. Ця комісія повинна була дати оцінку Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. За результати роботи Дж. Мейс підготував звіт, з яким у квітні 1988 р. виступив на засіданні Конгресу.

Доповідь Дж. Мейса стала основою для визнання США наявності Голодомору в Україні та СРСР у 1932-1933 рр. та його штучний характер. За результатами роботи комісії 1988 року у 1990 р. було надруковано три збірки документів: перша та друга попередні доповіді Конгресу, які містять матеріали громадських слухань, дискусій та допитів свідків, та власне остаточна доповідь Конгресу, яка окрім висновків та їхніх обґрунтувань містить огляд наукової, популярної та художньої літератури, як Західної емігрантської так і радянської присвяченої тематиці питання. До тритомного зібрання обсягом 1734 сторінки увійшло понад 200 документальних свідчень

людей, що пережили Голодомор 1932-1933 рр. У вступному слові до звітів Дж. Мейс зазначав «Йосип Сталін та його оточення вчинили геноцид щодо українців у 1932-1933 роках» [45, 188].

Матеріали Комісії було перевидано як чотиритомник у 2008 році у видавництві «Києво-Могилянська академія» [5].

Своєрідною «ластівкою правди» стала й наукова розвідка Дж. Мейса, яка отримала назву «Штучний голод 1933 року в радянській Україні: що сталося й чому?» [45]. У роботі на основі свідчень очевидців Мейс зробив аналіз подій на території України 1933 року та дійшов висновку про те, що голод на території України штучно спричинене явище [60].

Одним із найвідоміших дослідників сталінських репресій та явища Голодомору 1932-1933 років прийнято вважати британського історика Роберта Конквеста. Він досліджував Голодомор у час, коли у Радянському Союзі критика політики радянської влади була ще заборонена, а документи щодо Голодомору були засекречені. У своїй праці «Жнива скорботи» він не лише описав явище Голодомору як штучно зумовлений та підняв питання про причини голоду, які бачив у надмірних планах хлібозаготівель, але й заявив про «смертельну дискримінацію» українців [34].

Книга «Голодомор (1932-1933) – невідома українська трагедія» Жозе Едуарду Франку та Беати Цешинської, португальських дослідників, вийшла у 2013 р. Дана праця розглядає Голодомор як історичне явище, аналізує причини його виникнення та розвитку [57, 251].

У першій частині розміщено сім статей істориків, соціологів і політологів, котрі висвітлюють питання історичного визнання Голодомору та умови його виникнення. У другій частині вказаної праці вміщена стаття українського посла у Великій Британії В.Василенка, у якій він дав правову оцінку Голодомору в Україні як геноциду проти українського народу.

Третя частина книги, під заголовком «Враження преси», складається з двох частин. Перший розділ – огляд кількох згадок із цього питання в португальських ЗМІ (газети, журнали), другий розділ цієї частини зібрав

підходи до діяльності української громади в Португалії щодо пам'яті й визнання Голодомору у португальському суспільстві.

Таким чином, ми можемо сказати про те, що основна частина вітчизняних та західних дослідників визнає факт штучного створення Голодомору в Україні.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база явища Голодомору, має свою, власну структуру та складається із реальної джерельної бази, що в свою чергу ділиться на актуалізовану та потенційну.

До актуалізованої джерельної бази належать спогади іноземців, які приїздили в Україну на початку 1930-х років, опубліковані документи та матеріали, наприклад «Збірка архівних документів про голодомор у Одесі», доповідь Конгресу США, матеріали усної історії, матеріали Національного музею Голодомору-геноциду.

Потенційну джерельну базу становлять неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України та в обласних архівах.

Наявність потенційної джерельної бази зумовлена тим, що не всі документи є відкритими до публікацій з різноманітних причин, тому із часом дослідники зможуть віднайти для себе нові факти та сторінки історії. Звісно наявність «закритої» джерельної бази дещо ускладнює дослідження означеного питання.

У свою чергу актуалізована джерельна база дає нам можливість предметно та ґрунтовно дослідити питання виникнення та розвитку Голодомору на території України, дізнатися факти та встановити історичну дійсність. Дослідження джерельної бази з питання явища Голодомору 1932-1933 рр. в Україні дозволить з'ясувати співвідношення опублікованих та неопублікованих документів, для того, щоб знайти питання, на які наразі,

відповіді знайдені та поставити питання, на які відповіді приховуються.. Необхідність дослідження джерельної бази з даного питання дозволить подивитися на потенціал українських архівів та визначити політику держави відносно тяжкі сторінок її становлення.

Як ми вже висвітлили вище, джерела, що надають визначеності питанню явища Голодомору в Україні є різноманітними та розгалуженими. Зокрема одне із провідних місць, де сконцентрована джерелознавча база, є Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Цей архів є колишнім центральним архівом компартії України, тому він містить унікальні та індивідуальні за складом та тематикою джерела із вивчення явища Голодомору України у 1932-1933 роках, які акцентують увагу на перебігу, регіональних відмінностях та наслідках явища Голодомору. ЦК КП(б)У як вищий регіональний політичний орган був продуцентом документів, що визначальним чином впливали на всі сфери життєдіяльності республіки. До таких унікальних документів відносяться зокрема листи завідувачів дитячими будинками того часу про недостатню кількість провізії [4]. Однак, тут концентрувалися ключові матеріали тогочасних вищих державних органів, керівних структур у галузях сільського господарства, економіки і т.п., партійних комітетів міст та виконавчих рад, матеріали, надані громадянами або свідками.

Необхідним у нашій роботі буде згадати про Центральний архів вищих органів влади України. Розпочав своє існування у 1920 році і до сьогодні архів зберігає документи управлінської гілки влади щодо ситуацій та позицій з приводу управління державою, у тому числі офіційні документи щодо Голодомору в Україні, та рішення судової гілки влади починаючи із 1920 року.

Окрім того, важливим з точки зору наочного відображення є найвідоміший в Україні Національний музей «Меморіал жертв Голодомору» (Національний музей Голодомору-геноциду), розташований на Печерську в м. Києві [62].

Окрім архівних матеріалів джерельну базу явища Голодомору в Україні складають опубліковані збірки документів.

У 1990-1992 та у 2007 рр. під редакцією Р.Я. Пирога були опубліковані збірки документів про події 1932-1933 рр. в Україні. У цих збірниках опубліковано 681 документ із архівних сховищ України та Росії [46].

Крім того, до джерел явища Голодомору в Україні відносять і документи місцевого походження, такі як регіональні збірки документів явища Голодомору в окремих регіонах України. Дані збірники містять документи із обласних архівів України. Основна їх особливість полягає у тому, що вони є мікропоказниками розвитку явища Голодомору в Україні у 1932-1933 роках на території окремих міст, селищ та сел. Дані документи містять спогади очевидців та учасників, окремі документи місцевих рад того часу, звіти про поховання померлих.

Важливим і поки що єдиним у своєму роді є збірник «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 рр. в документах ГПУ-НКВС». З усього масиву документів упорядники відібрали ті, що стосувалися безпосередньо виконавців творення Голодомору 1932-1933 рр. на селі – органів ДПУ-НКВС [8].

Крім того, до джерел явища Голодомору відносять і тематичні експозиції у регіональних, місцевих, селищних музеях, де зібрано документальні свідчення часів Голодомору у конкретних місцевостях та розташовано знайдені фотодокументи.

До зарубіжних джерел, що висвітлюють явище Голодомору в Україні у 1932-1933 роках відносять періодику, яка видавалася представниками української діаспори, офіційні документи керівництва СРСР, видані за межами України.

Прикладом такого роду джерел є збірка, упорядницею якою стала М. Мухіна, – «Упокорення голодом». У цій збірці містяться документи, які зберігаються за межами України [10].

Наступним вагомим та цікавим з точки зору новизни та унікальності є збірник «Голодомор 1932-1933 років в Україні за документами політичного архіву МЗС ФНР» [7]. У даній збірці представлені копії службових документів які німецькі дипломати передавали своєму уряду та крім того, ці документи у збірці мають переклад українською мовою. Найбільш поширеними документами, що містяться у збірці є звіти, телеграми, витяги зі звітів, повідомлення про ситуацію в Україні та ін.

До 20-ї річниці трагедії Голодомору в Канаді силами дослідників та політиків з української діаспори були підготовлені два томи англomовної «Білої книги про чорні справи Кремля», значні за обсягом та кількістю вміщених там свідчень. Це 230 очевидно було пов'язано із значною кількістю біженців з Радянської України, що принесли на Захід свою правду про трагедію України.

Наступний етап у здійсненні документальних публікацій був пов'язаний із роботою Комісії Сенату США з іноземних справ, яка в серпні 1984 року провела окремі слухання з проблеми голоду 1932-1933 рр. в Україні. Матеріали цих слухань, в тому числі оприлюднені свідчення вцілілих жертв або свідків Голодомору, були надруковані окремим виданням [5].

Таким чином, можна сказати про те, що явище Голодомору є однією із важливих сторінок української історії. Джерельна база явища Голодомору в Україні у 1932-1933 роках розділяється на зарубіжну та вітчизняну, актуалізовану та потенційну. Значна частина джерел розміщуються у музеях різних рівнів, починаючи від державного і закінчуючи сільським рівнем, документальні описи того періоду, що були передані як державними службовцями, так і вітчизняними та зарубіжними журналістами, тогочасна періодика у вітчизняній та зарубіжній пресі, свідчення очевидців та жертв, що були видані в Україні та за кордоном, фотодокументи, які можна знайти в музеях різного роду підпорядкування. Наявна джерельна база дозволить нам вирішити дослідницькі завдання магістерської роботи.

1.3. Методологія та методи дослідження

На думку Баскакова А.Я. та Туленкова Н.В. методологія – це теорія методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження [14, 216].

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання[14, с.216].

Для всебічного вивчення явища Голодомору 1932-1933 років в Україні ми використаємо теоретико-методологічний апарат, який спирається на загальнонаукові, спеціально-історичні та історіографічні методи пізнання. Методологічні засади кваліфікаційної роботи ґрунтуються на основі принципів системності, історизму, об'єктивності та сходження від абстрактного до конкретного.

Принцип системності – філософське універсальне твердження, згідно з яким всі явища представляють собою системи той чи іншій мірі цілісності і складності. За своїм статусом принцип системності аналогічний іншим філософським універсальним принципами (каузальності, розвитку і т.п.) і дуже часто в науковому і філософському пізнанні використовується в неявній формі. При дослідженні нашої теми принцип системності допоможе розбити явище Голодомору на підсистеми за сферами життя та прослідкувати всю складність взаємозв'язків.

Принцип історизму. Цей принцип вимагає вивчення всіх історичних фактів, явищ та подій відповідно до конкретних історичних обставин, в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Будь-яке історичне явище повинно досліджуватись в динаміці: як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло, перш ніж досягло свого завершення. Принцип історизму також потребує, щоб кожне історичне явище досліджувалось в зв'язку з конкретним досвідом історії та його наслідків. У нашій роботі принцип історизму ми застосовували під час роботи із архівними документами, встановлювали причини виникнення явища Голодомор на території України, описували взаємозв'язок всіх наказів, дій влади, що призвели до досліджуваного нами явища [47, 656].

Принцип історизму, на рівні наукового пізнання, дозволить нам «вжитися» в історію, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки державних діячів, управлінців обласних та місцевих рівнів, які призвели до виникнення явища Голодомору на території України.

Принцип об'єктивності. Дослідження повинно бути абсолютно безпристрасним. На його виконання не повинні впливати загальні враження про природу досліджуваного. У нашій роботі ми описуємо погляди багатьох дослідників щодо Голодомору в Україні 1932-1933 років. Працюємо із архівними матеріалами, статтями, аудіо- та фотодокументами, тому як дослідники повинні ставитися до різних думок не упереджено, не мати прихильності до якоїсь однієї думки, вільно висвітлювати позиції, для того, щоб робота була ґрунтовною.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного. Рух від абстрактного до конкретного в пізнанні означає сходження від неповного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного і всебічного знання. Термін сходження фіксує ту обставину, що всі попередні поняття в русі не втрачаються, а зберігаються, входять у знятому вигляді в наступні. Даний принцип знадобиться для того, щоб в процесі дослідження теми ми отримали повну картину явища Голодомору та його наслідків. Цей принцип був

приміненій коли абстрактне поняття Голодомору 1932-1933 років в Україні ми у процесі роботи розкладаємо на конкретні частини, з чого складався, дії влади, що призвели до нього, погляди іноземних дослідників [47, 212].

У ході дослідження вітчизняної та зарубіжної історіографії Голодомору серед загальнонаукових методів також ми використовували такі, як метод аналізу, синтезу, порівняння, структурності, системного підходу, абстрагування, що в свою чергу визначило характер спеціально-історичної та історіографічної складової методологічної бази дипломної роботи.

Аналіз – це розчленування досліджуваного об'єкта на складові частини, розгляд усіх сторін і способів функціонування властивості і вивчення їх. Розчленування має на меті перехід від вивчення цілого до вивчення його частин і здійснюється шляхом абстрагування від зв'язку частин один з одним [14, 109]. Тобто за допомогою аналізу ми розкладемо явище Голодомору на складові частини для детального дослідження та розуміння значимості кожної з них.

Синтез – це процедура з'єднання отриманих в результаті аналізу частин об'єктів, їх сторін або властивостей в єдине ціле, розгляд способу зв'язків та відносин частин, без чого неможливо справді наукове пізнання цього предмета. У нашій роботі метод синтезу застосовується для формулювання висновків про погляди іноземців на явище Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Порівняльний метод. За допомогою порівняльного методу виявляють загальне й особливе в історичних явищах. За допомогою цього методу ми пізнаємо різноманітні історичні шаблі розвитку явища та різних співіснуючих явищ разом з ним, що визначили тенденцію його розвитку [47, 310].

Також цей метод спрямований на виявлення подібних і відмінних ознак, загальних і відмінних закономірностей виникнення, розвитку, функціонування. Даний метод один із ключових у нашій роботі. Під час написання роботи ми постійно порівнюємо погляди іноземних журналістів,

дипломатів, письменників, політичних діячів на проблему Голодомору в Україні.

Системний метод. Використання цього методу припускає розгляд явищ як цілісних сукупностей різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем [47, 200].

При використанні системного методу досліджують статичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки, взаємодії з середовищем тощо. Основними категоріями, використовуваними в системному дослідженні, є: елемент, частина, ціле; внутрішнє – зовнішнє; аналіз – синтез; статика – динаміка; склад – структура; зв'язки – відносини; властивості тощо. В нашій роботі ми даний метод використовували при розгляді Голодомору як суспільного, соціального явища, яке виникло під впливом різних елементів, соціальних, політичних.

Метод історіографічного аналізу. Невід'ємною складовою дослідження є аналіз соціокультурних, політичних та економічних умов, які впливали на загальний стан історичної науки й характер досліджень Голодомору 1932-1933 років [47, 310].

Метод історіографічного синтезу (культурологічний підхід). Дослідження історіографії Голодомору здійснюється на основі змін у культурі, враховуючи соціальний, політичний та ідеологічний фактори.

Порівняльно-історіографічний метод ми застосовуємо для співставлення різних історичних концепцій щодо розуміння подій 1932-1933 років на території України.

Таким чином, сукупне використання зазначених методів дало можливість дослідити й проаналізувати значний масив історіографічних джерел, вирішити поставлені завдання та досягти об'єктивності у дослідженні теми Голодомору на Україні 1932-1933 років.

Отже, дослідження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні має поки що недовготривалу історію. Незважаючи на солідний історіографічний доробок,

досліджень, присвячених аналізу поглядів західних держав та іноземних журналістів, громадських і політичних діячів – сучасників подій, закордонних істориків, усе ще не достатньо. Відсутність усебічного вивчення поглядів іноземних громадян на події в Україні на початку 1930-х рр. зумовила вибір нами теми кваліфікаційної роботи. Наявна джерельна база дозволяє досягнути поставленої мети та вирішити дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2

ОФІЦІЙНІ ПОГЛЯДИ НА ЯВИЩЕ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. В УКРАЇНІ З БОКУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ІНОЗЕНИХ ДЕРЖАВ

2.1. Офіційний погляд радянської влади на ситуацію 1932-1933 років

Після Жовтневого перевороту впродовж 1917-1921 років на території України встановлюється та укріплюється влада комуністів. Впродовж 20-х років Україна відчуває справжнє відродження культури, розвивається самобутня українська ідентичність та національна свідомість. Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Широке коло інтелектуалів та економічно самостійне селянство не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому за мету було поставлено знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави.

Із завершенням суцільної колективізації була введена система, по якій колгосп мав спочатку розрахуватися з державою відповідно зі спущеним згори планом («перша заповідь», за висловом Й. Сталіна), а вже потім розподілити між працівниками те, що залишиться, за трудодні. Але встановлені плани були нереальними, і в результаті колгоспи не могли розрахуватися за трудодні. Це і зробило хліб на селі величезним дефіцитом. Колгоспники могли сподіватися тільки на те, що зберуть на присадибних ділянках – картопля, овочі тощо, і неохоче йшли працювати в колгоспі, не будучи впевненими в тому, що їх робота буде оплачена.

У даному розділі ми висвітлюємо питання про те, яка була позиція радянської влади щодо Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Тодішня політична верхівка Москви розробила план робіт щодо насильницьких хлібозаготівель. Даний план представлений у таблиці 2.1.1.

Дії влади згодом призвели до жахливих наслідків, пам'ять про які не згасає й сьогодні [28, 120].

Таблиця 2.1.1

Дії радянської влади, що призвели до Голодомору в Україні

Дата	Подія
1932 рік	
Липень	Україні нав'язують завідомо нереальні до виконання плани із хлібозаготівель.
7 серпня	Ухвалюється постанова про «охорону соціалістичної власності», або «закон про п'ять колосків».
Жовтень	В Україну направляється спеціальна комісія із хлібозаготівель на чолі із керівником уряду СРСР В.Молотовим. Її завдання – посилення репресій і збільшення вилучення зерна в українських селян.
Листопад	Організуються загони для пошуку і конфіскації зерна, інших продуктів, худоби у приватних господарствах. До кампанії залучається весь особовий склад міліції, органів держбезпеки та місцеві члени комуністичної партії і комсомолу.
Листопад	Вводиться режим «чорних дошок». Занесення населеного пункту чи району на «чорну дошку» вело до їх повної блокади, проведення спеціальних репресивних заходів, а значить – доповного знищення його мешканців.
18 листопада	Запроваджуються натуральні штрафи. В господарствах, що «заборгували» за нереальними планами, конфісковують усе продовольство і худобу.
Кінець листопада	Спецоргани розробляють спеціальну таємну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплювала 243 райони України.
Грудень	В Україну направляють Л.Кагановича і П.Постишева для посилення хлібозаготівель. Влада переходить до повного вилучення харчів в українських селян.
Грудень	Влада звинувачує українців у саботажі хлібозаготівель та підготовці повстання. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалюють таємну постанову «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі і в Західній області». Вона передбачала ліквідацію українських шкіл на Кубані і масове переслідування української інтелігенції.
Кінець грудня	Із сіл, які не виконали плани хлібозаготівель, вивозять усі наявні зернові запаси, навіть посівний матеріал.
1933 рік	

1 січня	Спеціальною постановою ЦК ВКП(б) про застосування найжорстокіших репресій до тих, хто не здасть хліба, українцям був оголошений ультиматум.
Січень	Відбуваються масові обшуки в селянських господарствах, під час яких селяни були позбавлені останніх залишків їжі. Їх приречено на голодну смерть.
22 січня	Директивою Й.Сталіна заборонено виїзд селян з території УСРР і Кубані в інші місцевості Радянського Союзу. Тільки за перші півтора місяці дії цієї директиви було затримано майже 220 тисяч селян. З них понад 186 тисяч силоміць повертають у села, де вони були приречені на голодну смерть.
24 січня	Сталін призначає фактичним керівником УСРР на посаді другого секретаря ЦК КП(б)У П.Постишева. Він розпочинає масштабну кампанію «очищення» від «петлюрівців» і «українських націоналістів». Вона стала складовою плану геноциду української нації. Тогочасний розмах політичних репресій в Україні можна порівняти з Великим терором 1937 – 1938 років. За офіційними даними, в Україні у 1933 році було арештовано більше людей, ніж у 1938-му.
Лютий	Україні починають виділяти допомогу – вибірккову і недостатню. Вона була спрямована не на подолання голоду і порятунок українців, а на забезпечення виробничих потреб у ході посівних і збиральних кампаній. Знесилені, старі, а також селяни-одноосібники не отримували допомоги. Смертність серед українських селян невпинно зростала.
16 лютого	Для недопущення поширення інформації про голод, в УСРР спеціальною директивою забороняється будь-яким організаціям, крім ДПУ, фіксувати випадки опухання і смерті на ґрунті голоду
Червень	Смертність від голоду в Україні досягає свого апогею. За оцінками демографів, того місяця померли понад 1 млн осіб.
Серпень	Прийнято рішення про створення Всесоюзного переселенського комітету та переселення у вимерлі з голоду села України колгоспників із російських областей і Білорусі. До кінця 1933 року було переселено понад 100 тис. осіб.

Таким чином, ми можемо побачити, що політика насильницької колективізації велась планомірно та поступово і призвела до початку голоду. Однак, влада приховувала факт голоду.

Офіційно тогочасна влада не згадувала про продовольчий кризу, не давала коментарів та офіційних відповідей журналістам. Про замовчування

Голодомору дуже влучно сказав історик Едвард Родзинський, який зауважив, що Сталіну вдалося неможливе, у той час як помирали мільйони, люди співали хвалу колективізації.

Замовчування голоду в Україні почалося із першими кроками колективізації, звісно, першочергово це було пов'язано із сприйняттям СРСР на міжнародній арені, керівництво такої могутньої держави не могло зізнатися в тому, що є речі, яких воно контролювати не може.

Коли їсти вже не було чого, українці із східних та центральних областей почали тікати на захід, ближче до Польщі, у надії перетнути кордон та потрапити до іншої держав. Дізнавшись про це, керівництво у Москві надсилає таємну телефонограму керівництву західних регіонів, у якій йшлося про те, що тих «перебіжчиків», яких вони виявлять, потрібно депортувати назад в регіони, з яких вони прийшли задля того, щоб світ не дізнався про стан справ у Радянському Союзі.

Яскраво демонструють відношення радянського керівництва до українців погляди Християна Раковського, який вважав українців «помилкою інтелігенції». Дані погляди, висловлені ним на початку 1920-х, дають нам зрозуміти, що підстави для подальшої політики, що призвела до подій 1932-1933 років, були планомірними та виникли задовго до страшної української трагедії.

Крім того, у Радянському Союзі задля того, щоб приховати наслідки Голодомору вдавалися ще до однієї хитрості. Було вирішено, що не доцільно вели реєстри громадського стану, тобто зміни у демографічній структурі населення не фіксувалися. Звісно, інформація про голод все ж таки виходила за межі Радянського Союзу, її іноземним журналістам доповідали люди, яким вдалося утекти із території України.

Українська діаспора також намагалась привернути увагу іноземних ЗМІ до ситуації в Україні, адже у багатьох із представників діаспори залишилися родичі в Україні. До України приїздили делегації дипломатів, вчених, журналістів, які у своїх доповідях торкалися питання голоду в

Україні. Варто згадати, наприклад, візит французького громадського діяча Едуардо Еріо. Проте, через те, що у Радянському Союзі документи, які б могли свідчити не на користь влади, велись м'яко кажучи не досконало, а то й взагалі приховувались. Радянська влада надавала світовій спільноті недостовірні дані, які свідчили про те, що на території тогочасного Союзу і України, як її складової частини, все у межах норми та як голоду такого немає. Звісно світова спільнота та товариство Червоного Хреста не реагували на повідомлення людей із громадськості, адже офіційні дані надані Радянським Союзом свідчили зовсім про інше [49, 290].

Коли ми ведемо мову про Голодомор 1932-1933 років в Україні, то нам важливо висвітлити позицію головних політичних діячів, на долю яких безпосередньо випало вести управлінську діяльність у такий не простий для України час. Цими особистостями були Павло Постишев, Станіслав Косіор та Влас Чубар. Чубар ще з 1923 року незмінно очолював Раду народних комісарів – уряд УСРР. Косіор з літа 1928 року, тобто після від'їзду Лазаря Кагановича, був генеральним секретарем ЦК КП(б)У. Постишева, який працював в Україні до 1930 року, а потім переїхав до Москви та став секретарем ЦК ВКП(б), було відряджено до України у січні 1933 року з особливим повноваженнями – він став другим секретарем ЦК КП(б)У, залишаючись при цьому секретарем ЦК ВКП(б). Таким чином, формально саме в руках цих осіб зосереджувалася основна влада в УСРР в роки Голодомору. Однак, їх роль у його творенні була різна [50, 100].

Зокрема, В.Чубар та С.Косіор у 1932 році звертаються до Йосипа Сталіна із проханням передивитися план хлібозаготівель, тому відразу потрапляють у опозицію до головного управлінця СРСР. Пізніше Косіор змінює свою позицію щодо хлібозаготівель. Павло Постишев же займав позицію цілковитої підтримки політики більшовицького уряду відносно хлібозаготівель в Україні.

Голова ЦВК СРСР Михайло Калінін на пропозиції Заходу надіслати гуманітарну допомогу дав відповідь про «політичних шахраїв, які

пропонують допомогти голодуючій Україні» та заявив, що «лише занепадницькі класи можуть створювати такі цинічні елементи» [57, 260].

У чисельних інтерв'ю іноземним та радянським журналістам політична еліта Радянського Союзу стверджувала, що голоду не має, всі запити та розмови про голод вигадані задля послаблення позиції Радянського Союзу на міжнародній арені.

За вказівкою народного комісара закордонних справ СРСР М.М. Литвинова, Борис Сквірський, консул радянського посольства в США, у відповідь на памфлет про голод 3 січня 1934 року офіційно оприлюднив листа. У цьому листі Б. Сквірський заявив, що сама думка про те, що радянська влада «безтурботно вбивала населення України» є «повним гротеском». Він заявив, що населення України зросло на 2% щороку протягом попередніх 5 років та смертність «була найнижчою серед всіх республік Радянського Союзу», завершивши тим, «що вона майже на 35 відсотки нижча, аніж смертність в довоєнні часи царизму» [50, 56].

Тому, очевидно, можна стверджувати про наявність в радянських політиків цілеспрямованого задуму підриву національної безпеки української держави й повного її розвалу, як такої, що нібито «не відбулася». З використанням «п'ятої колони», за допомогою перекручування історичних фактів, фальсифікацій, інформаційних битв українцям нав'язуються безпам'ятство, індиферентність, чужі погляди на історію й міжнародні відносини, доводиться непотрібність і навіть небезпечність прийняття законодавчих актів, що зміцнюють свободу, демократію і європейський вибір нашого народу.

2.2. Погляд західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні

В 1932-1933 роках завдяки журналістам Європа і світ дізнається про Голодомор в Україні. Одним із перших на проблему голоду в Україні звернув

увагу Гарет Джонс, син англійської суфражистки Енні Гвен Джонс, яка працювала гувернанткою у родині Джона Х'юза та тривалий час проживала у Юзівці та з малечку прищеплювала сину любов до українською культури та оточення.

Згодом Гарет Джонс вступив у Кембридж, де, крім інших предметів, вивчав російську мову. На той час Гарет, високоосвічений молодий чоловік, який вільно володів п'ятьма мовами і мав перспективу блискучої кар'єри в політиці, навіть не здогадувався, що він ніколи не зможе побачити колишню Юзівку. Замість того, щоб побачити успішне промислове місто, він натрапив на збіднене населення, знищене голодом. І йому довелося віддати своє життя за правду і стати голосом мільйонів мовчазних жертв сталінського режиму. Для того аби зробити репортаж стосовно Голодомору Гарет Джонс приїздить в Україну не як службова особа, а як звичайний мандрівник. Мандруючи нашою країною журналіст веде щоденник, що на той час було справою ризикованою, адже у разі викриття та знаходження щоденника Гарет Джонс міг би втратили свободу [51, 140].

Окрім Гарета Джонса, ще один дослідник, який став сучасником Голодомору був Волтер Дюранді. Він також навчався у Кембриджі. У той час, коли Гарет лише мріяв про заповітний квиток до Росії, ім'я Волтера Дюранті вже було відомим у західному світі. У 1929 році, як кореспондент *New York Times*, він став першим західним журналістом, який взяв інтерв'ю у Йосипа Сталіна. Він переїхав до СРСР у 1921 р. До цього, підчас Першої світової війни, він працював репортером *New York Times*, а після війни залишився жити в СРСР. Будучи іноземцем, який прожив у Росії такий довгий час, у західному світі він здобув повагу як експерта у всьому, що стосувалося комунізму та закритого та важкого для розуміння Радянського Союзу [47, 330].

До 1931 року відомий репортер Дюранті опублікував тринадцять статей про СРСР. Його погляди напрочуд співпали з офіційною позицією Кремля. Саме за В. Дюранті високо цінував сам Сталін. Прихильність

радянського вождя не завадила кореспонденту отримати Пулітцерівську премію та визнання за те, що він сказав наступне: «Сталін дає російському народові – російським масам, не західним поміщикам, промисловцям, банкірам та інтелектуалам, а 150 мільйонам селян та робітників Росії – те, що вони насправді хочуть, а саме спільні зусилля, комунальні зусилля» (див.додаток А).

Зрештою, у 1933 р., під час самого піку Голодомору, шляхи цих двох людей перетнулися, перетворивши їх на головні голоси, що повідомляли світові про події в Україні. 15 лютого 1932 р. україномовна газета «Свобода», що видавалася в Джерсі-Сіті (США), опублікувала статтю під назвою «Москва хоче голодом уморити українських селян» (див. додаток В) [9].

У 1933 році майже щотижня виходило більше статей про голод в СРСР. 23 лютого 1933 р. СРСР видав резолюцію, яка забороняла іноземним журналістам виїжджати з міст. У березні 1933 р. Гарет Джонс порушив цю резолюцію, придбавши квиток на поїзд до іншого міста, подорожує Україною, їдучи від села до села та ведучи свій щоденник, про який ми вже згадували[17, с.440].

Європейське ставлення до радянських подій наглядно висвітлено у ситуації, яка склалася під час приїзду до Радянського союзу Едуардо Еріо , французького політика.

Радянський Союз під час приїзду Едуардо Еріо знаходився на переломному етапі зміни своєї зовнішньої політики від закритої до агресивної, у Радянському Союзі існувала напрацьована система візитів: зокрема, робітничі делегації, письменники, інтелектуали приїжджали до Радянського Союзу завдяки Всесоюзному товариству культурних зв'язків із закордоном. Товариство заздалегідь погоджувало дати поїздки, плани поїздки та навіть маршрут поїздки. Після погодження всіх основних моментів приймалося рішення видавати дозвіл на поїздку чи ні, крім того погоджувати потрібно було і усе, що делегації будуть висвітлювати та тексти статей для написання [49].

Про те, що Еріо приїздить до Радянського Союзу стало відомо у червні 1933-го, запросити його вирішили враховуючи його позиції щодо Радянського Союзу. Едуард Еріо, працюючи у великій політиці, завжди виявляв позицію підтримки радянської влади. Прибічник французько-радянського альянсу, саме він підписав із радянським послом у листопаді 1932 року Пакт про взаємний ненапад та невтручання [19, 216].

На момент візиту до Радянського Союзу Едуард Еріо не мав владної позиції, проте у політичних колах Франції мав високі позиції, тому його думка та висновки могли або допомогти Радянському Союзу або нашкодити.

Основною метою запрошення Едуардо Еріо стало бажання влади спростувати чутки про Голодомор. Підготовчий документ до приїзду Еріо наголошував наступне «Брехлива інформація про голод стосується головно України, тому бажано було б показати йому радгосп чи колгосп саме в Україні. Якщо ми не зробимо цього, поки він в Україні, якщо ми покажемо колгосп деінде, це може підштовхнути його до хибних заяв. (...) Дуже важливо показати йому щось зразкове на селі. У Криму можна показати Лівадію, але головне – правильний вибір колгоспу й акуратна організація розмови із селянами», – наголошує підготовчий документ [38, 42].

Слід сказати про те, що французькі медіа висвітлювали питання голоду з огляду на приналежність газети до якоїсь політичної партії: ігнорований або заперечуваний комуністичною чи лівою пресою, про нього писали в антикомуністичних публікаціях чи правих виданнях. Таким чином тема голоду стала дотичною до розколу західного суспільства щодо ставлення до СРСР.

Надмірної уваги у промовах Ерріо зазнає питання голоду. Крім того у той час, як Еріо у своїх заявах каже про відсутність голоду в Україні, виходить інтерв'ю в газеті *Le Matin* з американкою українського походження Мартою Стебайло. Вона змогла відвідати своїх родичів в Україні, бачила все, що відбувається навколо, та повернувшись у свою країну надала розголосу цьому питанню. Розповіді Марти Стебайло про голод в Україні

супроводжувалися поясненнями журналістки Сюзан Бертійон, яка мала зв'язки із українською громадою.

Після виходу даного інтерв'ю виступи та промови Ерріо щодо голоду зазнали певних змін. Так, у першому інтерв'ю закордонній пресі на запитання про радянське сільське господарство Ерріо відповів, що не може нічого сказати, оскільки бачив «тільки один радгосп і два колгоспи різного рівня розвитку», тільки-но виїхавши за межі Радянського Союзу, він заявив, що не вірить у російський голод. А вже в Парижі, 14 вересня, він був красномовнішим: «Я побував в Україні. І можу вас запевнити, що вона схожа на сад, повний дарів, прекрасний сад чорної й масної землі, вкритої, скільки сягає око, чудовим урожаєм. Хтось запевняє, що цей край переживає сумні часи. Не можу казати про те, чого не бачив. Але я був у місцях, про які йдеться. І бачив лише розквіт. Майже всюди працювали електричні молотилки» [54, 196].

Візит Ерріо до України мав свої наслідки, йшов час, питання голоду у Радянському Союзі підіймалося на міжнародній арені частіше й частіше, проте усі спроби українських емігрантів у Європі привернути увагу до голоду Ліги націй та Червоного хреста були марними, а заяви Ерріо були одними із аргументів не на користь емігрантів.

Паризький «Тризуб» не помилявся щодо результату українських зусиль на міжнародній арені, написавши тверезо й завбачливо: «...Ми повинні констатувати, що справді не існує (допоки не буде створена міжнародна конвенція прав людини) жодної міжнародної юридичної норми, на яку могла б спертися Ліга Націй, щоб покласти край цьому жахливому злочину або щонайменше висловити протест» [51, 140].

Окрім Франції питання голоду у Радянському Союзі було висвітлено ще й у Німеччині.

Офіційно консульство Посольства Німеччині розташовувалось у Москві проте, за кожним із консулів, що там працювали, окрім ведення статистичної роботи, закріплювалося ведення і своїх територій. У 1933-1936

роках консулом, який працював у м. Києві був А. Хенке. Приступивши до виконання своїх обов'язків у квітні 1933 року, він бачив ситуацію із голодом в Україні на власні очі. Громадянам Німеччини, які опинилися на території України та потерпали від голоду, він допомагав через фонд «Брати у скруті». Проте у травні 1933 року А. Хенке повідомив своє керівництво про те, що протягом останніх тижнів голод в Україні посилювався, засвідчивши цей факт своїми власними спостереженнями: «Особисто я при кожному виході в місто бачу, як люди падають від голоду й залишаються лежати на вулиці, а перехожі звикли до цього й не звертають особливої уваги», - зазначив німецький дипломат [28, 86].

У своїй доповіді керівництву він доповів і про підготовку радянської влади до приїзду Е. Еріо, навіть двірники репетували, як вони будуть себе вести під час візиту поважного гостя.

Інформацію своєму керівництву Хенке подавав не лише із власних спостережень, від був із дипломатичними візитами по всій країні, зустрічався із польськими дипломатами, німецькими істориками, що працювали в Україні, зокрема, фахівцем з аграрної економіки СРСР, доктором О. Шіллером.

У Харкові працював німецький консул К. Вальтер, який теж бачив ситуацію в Україні і повідомляв генеральне консульство про неї. У аналітичному звіті він повідомляв про «особливо критичний» стан села, про «великі жертви» серед селян, про катастрофічні наслідки колективізації, яка фактично зруйнувала уклад життя 22 млн. українських селян. Говорячи про статистику жертв голоду, К. Вальтер використовував визначення «мільйони смертей», а 7 млн. осіб не є остаточною цифрою, з яких чверть однозначно загинула [5, 228]. Дипломат порівняв ймовірну кількість жертв з полеглими у Першій світовій війні, підкресливши певну аналогію, але визнав надто «високу ціну» за комуністичні експерименти на селі. Його річний звіт за 1934 р. був присвячений «переселенню» столиці України з Харкова до Києва, але й торкався стану української культури, освіти, церкви, позаяк «велике

переселення» супроводжувалося колосальною «кадровою чисткою» інтелігенції і частини партійної номенклатури, яка викликала сумнів у П. Постишева стосовно благонадійності [5, 230].

Звісно, дипломатична діяльність консулів була під наглядом радянської влади, проте деяку інформацію до консульств різних держав передавати все ж таки вдавалося.

Окрім німецьких дипломатів в Україні у 1932-1933 роках працювали і польські дипломати, які так само, як і німецькі, повідомляли своєму керівництву, про те, що у Радянському Союзі голод є.

Таким чином, ми бачимо, що не зважаючи на політику «закритості» радянської влади, приховати правду у неї не виходило. Проте, постає питання чому, влада більшості європейських держав, отримавши свідчення від людей, яким вдалося емігрувати, отримуючи інформацію від консулів, дипломатів та політиків, істориків, науковців, які працювали в Україні у період 1932-1933 років, не втручалася і не мали жодного бажанням підняти це питання та висвітлити ситуацію у Радянському Союзі і допомогти людям, що потерпали від голоду.

Голодомор 1932-1933 років охопив період з квітня 1932 року по листопад 1933 року. За ці 17 місяців загинуло понад 7 мільйонів людей в Україні і 3 мільйони українців поза її межами, в регіонах, що історично були заселені українцями: Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжжя та Казахстан. Пік Голодомору припав на весну 1933 року. В Україні від голоду щохвилини вмирало 17 людей, 1400 – щогодини, понад 30 тисяч – щодня. Питання кількості людських втрат України від Голодомору досі залишається відкритим [23, 196].

Дані цифри говорять нам про те, що події на території України у 1932-1933 роках назавжди залишаться в історії України як чорна сторінка. Ми завжди будемо пам'ятати про цей період та про цю колективну травму, що забрала життя мільйонів українців, відкинувши далеко назад розвиток

українського державотворення, культури та збереження самобутності української нації.

У нашій кваліфікаційній роботі ми розглянули позиції радянської влади, офіційні версії, що висувало радянське керівництво стосовно причин Голодомору, наслідків та «політики замовчування» реальної картини, що відбувалася в Україні у 1932-1933 роках. Нами було проаналізовано документи радянської влади, постанови, закони, якими чітко регламентувався порядок хлібозаготівель, охорони державного майна, прирівняння зерна до державного майна, покарання за видачу зерна селянам. Окрім цього, спираючись на дослідження українських істориків, ми побачили, що «політика замовчування» ширилася не лише теренами Радянського Союзу, але й простерлася далеко за його межами. Зокрема мовчала Європа, яка знала, що на території Радянського Союзу існує щось більше, ніж нестача продовольства. Західні країни, що грали в «гру» із Радянським Союзом, посилали до СРСР своїх делегатів, прихильних до позиції радянського керівництва, та довіряли офіційним даним, що оприлюднювали «прихильні» журналісти та офіційне радянське керівництво. При цьому, європейська спільнота пропускала вислови, доповіді, дослідження представників української діаспори, родичі яких потерпали від голоду в Україні, українських емігрантів, яким вдалося покинути територію Радянського Союзу та які прагнули розповісти про те, що бачили на власні очі. Незалежні журналістські дослідження, які робили самостійні журналісти та висновки яких розходилися із офіційною політикою Радянського Союзу також залишалися без уваги.

Проте, незважаючи на усі перепони, перешкоди та «чорні» сторінки в історії, Україна все ж таки змогла стати самостійною, незалежною, суверенною державою, відстояти свої інтереси, утворити власну державу та гідно представляти свою самостійність [11].

«Я пройшов уздовж сіл та дванадцяти колгоспів. Всюди був крик: «Хліба немає. Ми вмираємо. Цей крик доносився з усіх куточків Росії, з

Волги, Сибіру, Білої Русі, Північного Кавказу та Середньої Азії. Я пройшов повз чорноземний регіон, бо це колись була найбагатша сільськогосподарська земля в Росії і тому, що кореспондентам заборонили їздити туди, щоб на власні очі побачити, що відбувається. У поїзді комуніст заперечив мені, що був голод. Я кинув у плювальну скоринку хліба, який їв із власних запасів. Селянин-пасажир виловив його і ненажерливо з'їв. Я кинув апельсинову цедру в плювальницю, і селянин знову схопив її і з'їв. Комуніст стих. Я заночував у селі, де колись було двісті волів, а зараз їх шість. Селяни їли корм для худоби, а запас залишався лише місяць» [11].

Зима 1932 р. та весна 1933 р. стала піком того, що згодом буде визнано геноцидом українського народу. Намагаючись зламати опір українських жителів села проти колективізації та нереальних планів хлібозаготівель, радянський уряд спочатку забрав усе зерно, потім всю їжу, а потім обмежив можливості пересуватися всередині країни. Спочатку жителі села не мали жодної документів і не мали права купувати квитки на поїзди без дозволу голови колгоспу. Пізніше, у 1933 році, навіть це було заборонено. Села по суті перетворились на кладовища [11].

У тому ж березні 1933 р. журналіст Малкольм Маггерідж вперше в західній пресі опублікував у «Манчестер Гардіан» три аналітичні статті про голод в Україні. Пізніше ця ж газета опублікувала статтю Гарета Джонса «Голод в Росії», зокрема про ситуацію в Україні. 29 березня Джонс провів велику прес-конференцію в Берліні, де описав фактичну ситуацію в СРСР для широких верств населення. Його слова поширилися в європейських газетах. 31 березня Джонс опублікував свою статтю «Голод керує Росією», де він чітко показав, що голод торкнувся конкретно визначених регіонів [12].

Того ж дня, 31 березня, газета The New York Times була «прикрашена» статтею Вальтера Дюранті, в якій говорилося про протилежне: «Росіяни голодні, але не голодують». Стаття написана «експертом», який десять років прожив у закритій і невідомій країні, яка будувала комунізм. Багато хто вважав комунізм кращим варіантом, ніж «гнилий» капіталізм і велику

депресію. Стаття, написана лауреатом Пулітцерівської премії, яку поважав навіть сам президент Франклін Д. Рузвельт, взяла гору над голосом менш відомого Гарета Джонса [12].

Дюранті підкреслив, що в СРСР справді були проблеми з продовольством, але не такі серйозні, як описав Джонс. Так само він виправдовував радянських лідерів та їх політику і називав мільйони людей, які загинули, просто вагомими витратами на шляху до прогресу та процвітання.

Деякі згадки про Голодомор з'явилися під час Другої світової війни. Нацисти, окупувавши частину території СРСР у 1941 році, не ігнорували історичного факту Голодомору. Вони розкрили це не з чистих намірів, а задля підриву авторитету комунізму. Однак через активний стан війни та той факт, що про Голодомор згадували представники іншого тоталітарного режиму, це не вплинуло на глобальне мовчання.

Крім того, СРСР, як країна-переможиця змогла диктувати світові свої правила: табу на спогади. Першими, хто висловився про голод і злочин комуністичного тоталітарного режиму, були члени української діаспори. Це в основному очевидці Голодомору, яким вдалося втекти за кордон. Наприклад, остарбайтери були працівниками, примусово переселеними до Німеччини під час Другої світової війни, і в кінцевому підсумку залишилися в західних країнах, таких як Великобританія, Західна Німеччина, Франція та США після війни. Ці люди могли вільно говорити про Голодомор та репресії, які вони зазнали в СРСР.

У 1950 – 1960-х роках у США та Канаді було опубліковано кілька праць про Голодомор. Наприклад, «Чорні справи Кремля: Біла книга», двотомний довідник, виданий англійською мовою у Торонто, або «Голод в Україні 1933 року: свідчення очевидців про винищення українських селян Москвою», виданий Юрієм Семенком. У 1962 році, також у Нью-Йорку, вийшов перший том роману Василя Барки «Жовтий принц», який досі є однією з найвідоміших художніх творів про події Голодомору. Дослідженням

теми Голодомору активно займалися Канадський інститут українських студій в Едмонтоні (Канада) та Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету, заснований Омеляном Пріцаком [8, 208].

Окрім публікацій джерел щодо Голодомору 1932-1933 років в Україні в українській діаспорі у Канаді активно займались поширенням у світі інформації про Голодомор, приурочуючи свої заходи, спрямовані на вшанування жертв Голодомору, до певних річниць. П'ятдесята річниця запам'яталась найбільше, оскільки перенесла тему з виключно українського на світовий політичний рівень [47, 192].

Сенат США прийняв резолюцію, яка визнає, що радянський диктатор Йосип Сталін вчинив геноцид проти українського народу на початку 1930-х років. Резолюція прийнята на 85-ту річницю Голодомору 1932-1933 рр., зазначаючи, що подія «повинна служити нагадуванням про репресивну радянську політику проти народу України».

Сенат «визнає висновки Комісії з питань голодомору в Україні, подані Конгресу 22 квітня 1988 р., зокрема, що Сталін та оточуючі його вчинили геноцид проти українців у 1932-1933 рр.».

Одним із перших Голодомор було кваліфіковано як геноцид Рафаелем Лемкіним. Він був першим західним науковцем, який проаналізував Великий голод у контексті Конвенції про геноцид у статті «Радянський геноцид в Україні» (*Soviet Genocide in Ukraine*). Як зазначав професор Роман Сербин, Лемкін закликав ООН «визнати СРСР та його сателітів винними у порушенні Конвенції про геноцид шляхом спланованої кампанії на знищення меншин за залізною завісою» [61].

У цьому ж році, в статті «Розслідування ООН радянського геноциду» (*Investigation of Soviet Genocide by U.N.*) Р. Лемкін стверджував, що «іронія історії полягає в тому, що вісім мільйонів українців мусіли загинути від геноцидного голоду, що тисячі квіту українського народу мусіли бути знищені у Вінниці і незчисленна кількість українських чоловіків, жінок і

дітей мусіли бути похованими в соляних шахтах перед тим, як совість світу була шокована» [61].

У своїй статті «Радянський геноцид в Україні» Р. Лемкін представив український геноцид як намір режиму знищити українську націю в чотири стадії:

- 1) знищення національної еліти;
- 2) знищення національної церкви;
- 3) винищення значної частини українських селян;
- 4) змішування українців з іншими національностями шляхом переселень.

Вже в травні 1934 року за ініціативою конгресмена Гамільтона Фіша 73-й Конгрес США прийняв резолюцію, в якій закликав засудити дії радянського уряду на знищення українського народу. Питання кваліфікації Голодомору як злочину геноциду тоді ще не ставилося. Добре відомо, що 99-й Конгрес США створив Комісію щодо українського Голодомору, науковим директором якої був професор Джеймс Мейс, для вивчення Голодомору з метою:

- 1) поширення обізнаності світової спільноти про голод;
- 2) забезпечення американської громадськості кращим розумінням радянської системи через розкриття ролі Рад в організації голоду в Україні [60, 5].

Уже в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст., після того, як почали активно вивчати і обговорювати питання Голодомору, були прийняті акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської республіки, Еквадору, Іспанії та інших держав щодо засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні як злочину геноциду.

Визнання Голодомору відбулося не лише на рівні певних окремих держав, але й на рівні світових міжнародних організацій.

1 листопада 2007 р. 34-а сесія Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО, в якій брало участь 193 країни, одностайно прийняла Резолюцію «Про вшанування жертв Голодомору в Україні» (On Commemorating Holodomor Victims) до 75-х роковин Голодомору, в якій зазначається, що Голодомор був результатом сталінського тоталітарного режиму. В Резолюції висловлюється переконання, що трагедія Голодомору, спричинена жорстокими діями і тоталітарним сталінським політичним режимом, має бути пересторогою сучасним і майбутнім поколінням для дотримання демократичних цінностей, прав людини і законності.

24 листопада 2007 року Балтійська Асамблея визнала геноцид, вчинений у 1932-1933 роках в Україні, і висловила співчуття жертвам цього геноциду. У січні 2006 року Парламентська асамблея Ради Європи засудила Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин комуністичного режиму, а 28 квітня 2010 року ПАРЄ прийняла Резолюцію 1723 (2010) «Про вшанування жертв Великого Голоду (Голодомору) в Радянському Союзі» [64].

ПАРЄ привітала рішення української влади встановити національний день пам'яті жертв Великого Голоду (Голодомору) в Україні, і заохочувала владу інших країн, які також постраждали, зробити те ж саме щодо їхніх жертв.

Таким чином ми бачимо що у світі іноземні держави по різному відносились до питання Голодомору 1932-1933 років на території України. Окремі дослідники, піддаючи себе ризику бути спійманим та засудженими, робили репортажі які правдиво висвітлювали ситуацію в Україні 1932-1933 років. Проте були й такі, що займали позицію радянської влади та заперечували голод, дотримуючись та підтверджуючи офіційну позицію. Тим не менше правда отримала своє розповсюдження та не лише окремі держави але й Міжнародні організації визнали Голодомор на території України 1932-1933 років.

2.3. Аналіз спільного та відмінного у поглядах радянської влади та погляди західних держав на Голодомор 1932-1933 років в Україні

У Радянському Союзі не було ідеологічно і політично мобілізованих груп, зацікавлених в констатації і просуванні «колективної пам'яті», проте вони були в українській діаспорі. З 1930-х років українська діаспора Європи і Північної Америки взяла активну участь в суспільно-політичних кампаніях, спрямованих на подолання змови мовчання про голод. З 1950-х років спостерігаються перші приклади комеморативних практик, пов'язаних з голодом 1932-1933 рр. - тоді, втім, пам'ять про голод була складовою частиною більш широкої ідеології, заснованої на антикомунізмі.

В кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. тема голоду 1932-1933 рр. актуалізувалася в середовищі політично активної української діаспори. Цьому сприяв цілий ряд факторів. В СРСР посилювався тиск на дисидентів і правозахисні групи, це відбувалося на тлі все більш активного витіснення української мови в УРСР з сфер державного управління, освіти, культури. Звернення до теми історичних травм стало важливою складовою частиною ідеологічної конфронтації[25, с.105].

Хоча влада СРСР намагалася повністю скрити факт Голодомору, західні країни, завдяки зусиллям української спільноти та деяких західних журналістів привертати увагу до цього факту.

Міжнародні документи, такі як Резолюція «Про вшанування жертв Голодомору в Україні» (On Commemorating Holodomor Victims), Резолюція 1723 (2010) «Про вшанування жертв Великого Голоду (Голодомору) в Радянському Союзі» та ін. свідчать про те, що західні країни намагалися і намагаються зараз повернути увагу до цієї проблеми [7, 103].

Уже в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст., після того, як почали активно вивчати і обговорювати питання Голодомору, були прийняті акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської

республіки, Еквадору, Іспанії та інших держав щодо засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні як злочину геноциду.

Керівництво СРСР і КПРС, навпаки, практично до кінця 80-х років ХХ ст. заперечувало наявність голоду і його жертв у 1932-1933 рр. Незважаючи на всі старання радянської влади приховати цей страшний злочин проти українського народу не вдалося. Люди, які пережили трагедію зберігали пам'ять про неї. Навіть сучасна влада Росії заперечує факт геноциду українського народу.

Сучасна історіографія голодомору 1932-1933 років надзвичайно складне та багатоаспектне явище. Вивчення проблеми протягом 1986-2009 років, значною мірою, вплинув на інтерпретацію радянської історії доби сталінізму. Резонанс, спричинений дослідженнями голодного лихоліття, вийшов далеко за межі вивчення державної репресивної політики та аграрної історії СРСР. Полеміка навколо причин трагедії початку 1930-х років не обмежилась лише науковою дискусією, а й привернула увагу як міжнародної громадськості, так і політичних еліт.

Росія під головуванням Бориса Єльцина також почала активно досліджувати проблеми Голодомору 1932-1933 років та інших злочинів радянської тоталітарної системи в Росії. Одним з таких прикладів стала справа про Катинь, порушена Генеральним прокурором Російської Федерації.

Однак після згорання демократії в Росії тенденції у розслідуванні і, особливо, оцінці голоду в Росії та в цілому в колишньому Радянському Союзі, змінилися на абсолютне неприйняття визнання Голодомору України геноцидом. Це природно призвело до зменшення кількості досліджень щодо голоду.

Претензії України до геноциду гаряче заперечує Росія, яка наполягає на тому, що голод без розбору торкнувся багатьох етнічних груп у Радянському Союзі. Хоча це певною мірою, лише в Україні та на Північному Кавказі (Кубань), переважно заселеному етнічними українцями (і певною мірою в Казахстані), воно було організовано з метою ліквідації селян на

національному ґрунті: врожаю в Україні, хоч і менше, ніж у попередні роки, було достатньо, щоб прогодувати людей.

Сучасні погляди російської влади продовжують позицію радянського керівництва. Станіслав Косіор, голова Комуністичної партії в радянській Україні, в літній записці 1930 року «саме щодо українських селян» заявив: «Фермери застосували нову тактику. Вони хочуть, щоб зерно згнило, щоб задушити радянську владу кістлявою рукою голоду. Але ворог прорахувався. Ми покажемо їм, що насправді є голод. Вам наказано зібрати все, до останнього зерна, і негайно доставити на заготівельні станції» [47, 409].

Близько 10 років назад Росія випустила DVD із оцифрованими архівними документами і том історичних документів, щоб заперечити твердження, що український голод 1930-х років був геноцидом. Вони включають листи, що зображують жахливу ситуацію на той час у теперішній Росії та в інших колишніх радянських республіках, і накази - деякі з підписаних Сталіним, в яких заперечуються прохання про полегшення квот на закупівлю зерна. Інші документи свідчать про те, що чиновники в Україні ввели Москву в оману щодо масштабів голоду [66].

Російські архівісти та історики наполягали на тому, що голод у сталінські часи, в результаті якого загинули мільйони людей, був загальною трагедією на радянських сільськогосподарських угіддях, протидіючи зусиллям прозахідного президента України (колишнього президента В. Ющенка), який намагався переконати світ у тому, що це був геноцид українського народу.

Як і в 1930-х роках, коли слово «голод» трактувалось як антирадянська агітація, російський уряд досі трактує слово «Голодомор» як антиросійську пропаганду. У 2008 р. російська Державна Дума прийняла резолюцію, в якій відкидала визнання голоду в Україні геноцидом. Коли в листопаді 2008 року президент В. Ющенко організував вшанування пам'яті з нагоди 75-ї річниці, президент Росії Дмитро Медведєв відмовився бути присутнім на ній, звинувативши свого українського колегу у відкритому листі у

«[використанні] так званого» Голодомору... для досягнення короткострокових політичних цілей» [66].

Існують різні пояснення поведінки Росії щодо Великого голодомору загалом та українського Голодомору зокрема. Як пише дослідник Петро Борисов: «Росія змінила лише свою тактику, а не кінцеву мету вирішення своєї «української проблеми». Росія продовжує свою роботу з ліквідації всього, що визначає українців як народ і як націю, щоб раз і назавжди повернути Україну до регіонального статусу в Росії. ... Ніщо не стоїть на шляху Росії більше, ніж Голодомор.....» [57, 256].

Голодомор в Україні поєднав найгірші аспекти класичного геноциду з довгостроковим навмисним етноцидом. Російський метагеноцид в Україні націлений не лише на українських осіб, а й на українську мову, культуру, історію, церкву, традиції та все інше, що сприяє визначенню українців як українців, а не просто як чергової групи росіян.

Як було згадано вище, тема Голодомору не широко аналізується російськими вченими. Тим не менше, серед тих науковців, які пишуть про Голод, можна виділити три різні підходи, і, отже, російські джерела про Голод-Голодомор можна розділити на три категорії:

1. Заперечення Голодомору в політичному контексті нової української національної політики.
2. Заперечення того, що його наслідки були настільки вирішальними, наголошуючи на перебільшених висновках українських вчених щодо Голодомору та заперечуючи геноцидний характер Голодомору.
3. Об'єктивне дослідження злочинів тоталітарного режиму комунізму в Радянському Союзі, включаючи Великий голод (дуже невеликою групою російських вчених) [66].

Іноземці в 1930-х роках ставилися до проблеми голоду в Україні не однозначно. Багато подробиць були невідомі, тому, здебільшого, висновки робили спираючись на прихильність до влади або авторитету дослідників що стверджували певну позицію. З плином часу позиція іноземців щодо

Голодомору в Україні змінювалась, більшість держав визнали, що Голодомор на території України таки був та більше того, що він був навмисне спричинений, а отже став актом геноциду по відношенню до українського народу. Протилежну позицію у цьому питанні займає Росія, яка й сьогодні заперечує факт Голодомору в Україні. Стверджуючи, що голод був не лише на території України, але й у окремих регіонах Росії.

Тобто у даному розділі ми висвітлили офіційний контекст радянської влади на проблему Голодомору в Україні 1932-1933 років. Зокрема нами було відзначено, що офіційна позиція СРСР з питання голоду 1932-1933 років відзначилася тим, що керівництво намагалось приховати радянські реалії. Для тодішньої влади було вигідно не розголошувати факт Голодомору в Україні, більше того влада навмисно намагалася зупинити будь-яке можливе розголошення правди. Поставлена мета досягалася усіма можливими способами: жорстка цензура у ЗМІ та виступах офіційних представників держави за кордоном, фальсифікування демографічної статистики, підготовка до прийняття іноземних гостей, в'їзд до СРСР журналістів та дипломатів, наукової спільноти потрібно було заздалегідь узгоджувати. Влада показувала ту картинку, яку потрібно було бачити міжнародній спільноті, при цьому продовжуючи робити поставлену мету щодо «роботи із українською інтелігенцією».

Проте позиція радянської влади була не єдиною на світовій арені. Ситуацію із цензурою СРСР не вдалося контролювати постійно, деякі відважні журналісти ціною своєї свободи все ж таки змогли донести правду про голод в СРСР до віту.

У 1932-1933 роках позиції західних держав відносно голоду в СРСР різнились, це відбулося тому, що був очевидний брак інформації. З одного боку офіційна позиція, статистика, звіти держави про велич та вплив якої годі й говорити, з іншого боку статті маловідомих журналістів та поодинокі розповіді емігрантів з України, яким вдалося виїхати та знайти прилисток у

родичів в західних країнах. Ці фактори стали ключовими у розділі поглядів західних держав відносно голоду в СРСР.

Першою державою, яка визнає голодомор, як штучне явище на території України стають США, відкрити правду їм вдалося завдяки роботі Комісії з питань голоду в Україні. Проте і сьогодні є держави, які не визнають факт штучного голоду в Україні у 1932-1933 роках, цією країною є Росія. До сьогодні Росія стоїть на позиції, що голод був явищем, що виникло внаслідок проблем із провізією на території СРСР та голод торкнувся не лише України, але й регіонів сучасної Росії.

Спільним у висвітленні голоду на території України у європейських державах та Радянському Союзі було ще й те, що обидві сторони розігрували награну стурбованість тим, що відбувалося в Україні у 1932-1933 роках. Європа начебто відсилала свої делегації, щоб підтвердити або спростувати чутки про голод. Радянський Союз приймав ці делегації, щоб показати, що йому нема чого приховувати.

Відмінним у позиціях Радянського союзу та європейських держав все ж таки було те, що європейські журналісти не стверджували, що у Радянському Союзі все добре і проблем із продовольством взагалі немає. Проте вони говорили, що був неврожай, продовольства недостатньо, люди недоїдають, проте немає суцільного голоду. На відміну від Європи Радянський Союз намагався приховати навіть такий спрощений варіант опису подій.

Позиція приховування голоду на території України була вигідна радянському керівництву. Проте довго таїти правду не вдалося і зрештою у 1980-х роках все ж таки завдяки працям таких дослідників як Гарет Джонс, Джеймс Мейс, Роберт Конквест та ін., все ж таки світова спільнота дізнається про події в Україні.

Таким чином, ми можемо зрозуміти, що проблема голоду в Україні у 1932-1933 роки виходить далеко за межі простої нестачі продовольства. З одного боку політика «замовчування» Голодомору радянською владою та політика «замовчування» з боку європейських держав. З іншого боку,

політика насильницької колективізації. Навіть намагання підняти проблему голоду в Україні у 1932-1933 роках на міжнародній арені не закінчилися успіхом. Ці обставини вплинули на те, що Україна понесла великі втрати серед свого населення та призупинила свій розвиток як самобутньої, колоритної та незалежної держави.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ІНОЗЕМЦІВ НА ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

3.1. Погляди іноземців, що поділяли позицію радянської влади щодо висвітлення Голодомору 1932-1933 років в Україні

Відділ преси народного комісаріату закордонних справ настійно рекомендував іноземним кореспондентам залишатися в Москві. Їм було офіційно заборонено в'їзд в Україну та на Північний Кавказ у 1933 році. Навіть до цієї заборони західні журналісти могли виїжджати за межі Москви лише в супроводі радянських чиновників.

Жодна західна газета чи прес-агентство публічно не протестували проти утримання своїх кореспондентів у Москві та не розслідували причину цього надзвичайного заходу. Більшість репортерів погодились з таким станом, побоюючись можливого видворення за межі держави та втрати своїх журналістських привілеїв. Це обмежило можливість висвітлення в пресі цієї трагічної події.

Для міжнародної спільноти беззаперечним авторитетом була думка американського журналіста Волтера Дюранті – лауреата Пулітцерівської премії за його московські листування, опубліковані для New York Times, де він висловлює «благородні принципи» колективізації [12].

До 1931 року відомий репортер Дюранті опублікував тринадцять статей про СРСР. Його погляди напрочуд співпали з офіційною позицією Кремля. Дюранті належить висловлювання: «Сталін дає російському народові – російським масам, не західним поміщикам, промисловцям,

банкірам та інтелектуалам, а 150 мільйонам селян та робітників Росії – те, що вони насправді хочуть, а саме спільні зусилля, комунальні зусилля».

Дюранті підкреслив, що в СРСР справді були проблеми з продовольством, але не такі серйозні, як про це повідомляли інші журналісти. Так само він виправдовував радянських лідерів і політику і називав мільйони людей, які загинули, просто вагомими витратами на шляху до прогресу та процвітання.

У 1932 р. Пулітцерівський комітет, розглянувши подання Дюранті, присудив йому премію. У статтях в *New York Times* він заперечував факт штучного голоду в Україні, по-зрадницькому видав радянським спецслужбам Г. Джонса, який у березні 1933 р. повернувся з голодних сіл Харківщини і необережно розповів про свою поїздку Дюранті. Він не тільки зрадив Гарета, але і продав за щедри кремлівські гонорари журналістську совість, очолив наклепницьку кампанію проти нього [11].

У серпні 1935 р. Г. Джонс загинув в Маньчжурії за дивних обставин – через кілька днів Дюранті писав про загострення радянсько-японських відносин на Далекому Сході. На початку 2000-х громадськість намагалася позбавити Дюранті Пулітцерівської премії, але комітет з її присудження відхилив клопотання.

Австралійський історик С. Віткрофт у своїх працях стверджує, що Голодомор був «організованим голодом» і Сталін навмисно вилучав хліб, щоб селяни гинули. У той же час він говорить про те, що «перед Політбюро ЦК ВКП(б) все острее вставала проблема отпуска дополнительного хлеба». Від лютого до липня 1933 року було прийнято 35 постанов політбюро ЦК ВКП(б) і декретів Раднаркому СРСР про видачу Україні продовольчого зерна [17, 440].

Американська дослідниця Р. Маннінг (Гарвардський університет), зазначила, що напередодні збирання врожаю 1933 р. державний продовольчий резерв дорівнював від 1,4 до 2,0 млн. тонн зерна. Цього вистачало, щоб попередити масовий голод.

«Что заставляло советское правительство изымать и экспортировать столь значительную часть крайне низкого урожая и удерживать большой продовольственный запас, чем во времена пружних хлебных кризисов? Эти вопросы требуют ответов!».

Навпаки, Л. Віола (Торонтський університет) також поділяє погляд на трагедію 1932-1933 рр. як голод, організований владою або навіть про геноцид з боку сталінського керівництва. Російський історик Ю. Мошков погоджується з тим, що селянам надавали продовольчу допомогу в першій половині 1933 року, але до цього очевидного факту додає: «отрицать яростное стремление именно Сталина осенью 1932 г. наказати непокорных крестьян, не желающих отдавать всё до зерна, по-моему, невозможно» [5].

Федеральне міністерство закордонних справ Німеччини виступило проти петиції про визнання Голодомору, радянського техногенного голоду, в результаті якого загинуло близько 8 мільйонів українців у 1932-1933 роках, геноцидом. Так вважає Арнольд Ваатц, депутат від правлячої в Німеччині Християнсько-демократичний союз. За його словами Міністерство закордонних справ хоче, щоб петиція була відхилена на тій підставі, що поняття геноциду не було визначено до 1951 року [7].

Ваатц є членом комісії з петицій у німецькому Бундестазі, яка обговорила петицію на відкритому засіданні 21 жовтня 2019 року, заслухавши оцінку документу Міністерством закордонних справ. Комітет складається з 28 депутатів від різних парламентських фракцій.

Британські засновники престижної Лондонської школи економіки та політичних наук Сідні та Беатріс Вебб відвідали СРСР у 1932-1933 рр. Їхня книга 1935 р. «Радянський комунізм, нова цивілізація?» високо оцінила розвиток СРСР в галузі економіки та освіти. Веббс розглядав куркулів як ледачих узурпаторів, які не бажають робити свій внесок у суспільство. Що стосується питання Голодомору, вони вважали, що трапляються лише часткові неврожаї і що цього дефіциту недостатньо, щоб викликати масовий голод.

Джордж Бернард Шоу разом із Веббом був співзасновником Лондонської школи економіки. Шоу вигідно порівняв СРСР із Заходом і зазначив, що під час своїх візитів він не бачив жодного голодуючого. Шоу був типовим представником західних соціалістів, чия в основному некритична оцінка СРСР допомогла зберегти рожевий, ідеалізований образ СРСР для багатьох на Заході.

Одним з найцікавіших прикладів книг, що заперечують Голодомор, була праця журналіста Дугласа Тоттла «Шахрайство, голод і фашизм: український міф про геноцид від Гітлера до Гарварда», яка була опублікована у 1987 р. коштом Комуністичної партії Канади. Тоттл пише, що термін «Голодомор» був вигаданий українськими націоналістами. Існує думка, що текст цієї книги був підготовлений радянськими спецслужбами [40, 127].

Архівні документи (звіти, надіслані в дипломатичних пакетах, а також висвітлення в пресі) свідчать про те, що західні уряди (зокрема Великобританія, Канада, США, Німеччина, Італія та Польща) були проінформовані про голод в Україні. Однак, вони вирішили застосувати політику невтручання у внутрішні справи іноземної суверенної держави.

Державний департамент США добре знав, що відбувається в Україні, але вирішив нічого не робити, оскільки республіка не була життєво важливою для американських інтересів. Франклін Делано Рузвельт прагнув встановити офіційні дипломатичні відносини з СРСР і не бажав йти на загострення відносин. Дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені в листопаді 1933 року.

Колишній прем'єр-міністр Франції Едуард Ерїо відвідав СРСР та радянську Україну в серпні та вересні 1933 року, під час розпалу голоду. Перебуваючи в Києві, Герріот був вражений чистотою та великою кількістю товарів, або не знаючи, або ігноруючи той факт, що радянська влада влаштувала цей показ; до того ж киянам було заборонено робити покупки або публічно виступати під час його перебування. У номері офіційної радянської газети «Правда» за 13 вересня 1933 р. зазначалося, що Герріот

«категорично заперечував брехню буржуазної преси про голод у Радянському Союзі». Слова Еріота мали значний вплив на європейську громадську думку [25, 58].

Незважаючи на те, що на початку 1933 року кордони України були закриті, українцям вдалося втекти до Польщі та повідомити тамтешню владу про масштаби Голодомору. Однак, у липні 1932 р. Польща підписала пакт про ненапад із СРСР, і тому не оприлюднювала ці знання і не використовувала їх як пропаганду проти свого сусідського антагоніста на сході.

Протягом 1930-х років Канада тільки розпочала ведення власних закордонних справ і багато в чому все ще зважала на позицію Великобританії. На той час головним інтересом Канади було мати здорові торговельні відносини з СРСР і не допустити, щоб Радянський Союз став основним постачальником зерна до країн Британської Співдружності. Тому канадська преса більше зосереджувалась на висвітленні умов збору врожаю та кількості зерна, ніж на самому голоді. Провінція Саскачеван тиснула на федеральний уряд з метою визнання голоду в Україні, але відповіді федерального уряду Канади щодо голоду в Україні не було.

3.2. Погляди іноземців, що не поділяли позицію радянської влади на Голодомор 1932-1933 років в Україні

Американський та український історик Джеймс Е. Мейс завжди буде ототожнюватися з вивченням Голодомору в Україні – предметом, який з'явився як глава в його кандидатській дисертації (пізніше в книзі 1983 р.) і був початком його наукової кар'єри, яка розпочалася коли він був призначений головою Комісії Конгресу США з питань голодомору в Україні. Однак Мейс унікальний тим, що окрім того, що він впливає на визначення переважаючого дискурсу про голод, він також є представником як західних

науковців (дехто міг би стверджувати і про українську діаспору), так і українських ЗМІ [10, 220].

Згідно з висновками Комісії з питань голодомору, Мейс був першим західним вченим, який стверджував, що голод був актом геноциду, вчиненим проти українців як нації, заявою, яку також підтримав в його кандидатській дисертації/книзі з акцентом на національне самоствердження в Україні протягом 20-х – початку 30-х років ХХ ст. За словами його близького друга та колеги Станіслава Кульчицького, Дж. Мейс не зміг отримати постійну академічну посаду в Сполучених Штатах через свої відверті погляди на голод.

Існує мало доказів на підтвердження такої заяви – справді Мейс посів престижну посаду наукового співробітника Центру російських та східноєвропейських досліджень в Університеті Іллінойсу після завершення роботи Комісії з питань голоду, – але очевидно, що Мейс мав серйозні наукові розбіжності з низкою західних вчених, що працювали над проблемою першої радянської кампанії колективізації.

Мейс відвідав Україну в 1990 році і назавжди переїхав сюди в 1993 році. Хоча він був пов'язаний з університетом, найвизначнішими його працями були публікації на редакційних сторінках газети «День», яка виходить українською, російською та англійською мовами. Таким чином Мейс зміг писати рідною мовою і одночасно охопити українську аудиторію за допомогою перекладеної версії. Його колонки збіглися з періодом, коли історики та широка громадськість в Україні з цікавістю дізнавалися більше про голод.

Як зазначив С. Кульчицький, фокус Мейса на національному питанні у голоді додав цій темі нового виміру. Поступово – і це фактор, який важко точно виміряти – історики в Україні наблизилися до поглядів, які поширював Мейс. Це був процес, який міг відбутися без присутності останнього, але мало сумнівів, що його твори пришвидшили справу. Дж. Мейс передчасно помер у травні 2004 року у віці 52 років, і в той час, коли програма

відзначення Голодомору як національної трагедії в Україні досягала кульмінаційного рівня [45, 188].

Його смерть була позначена як національна трагедія, а Мейса розглядали як фігуру, безповоротно прив'язану до України. Його внесок у дискурс про голод є значним у двох сферах: по-перше, його постійний наголос на національних проблемах як ключовому факторі; по-друге, неодноразове звернення до емоційних аспектів, пов'язаних із національною пам'яттю. Здається, що ця остання проблема мала найширшу привабливість, і це є помітною особливістю його пізніших праць, в яких він регулярно цитував свій минулий досвід дослідження історії жертв Голодомору, а також його тривалі суперечки із західними вченими, які виступали проти його точки зору [44, 34].

У травні 2002 року Мейс прокоментував, що з наближенням 70-ї річниці Голодомору «імовірно штатні професори» із США знову взяли участь у дискусії з коментарями про те, що цього ніколи не було або ніхто не хотів, щоб це сталося, не дивлячись на наявні докази. Такі коментарі, з гіркістю додав він, навіть з'являлися в престижних журналах славістики [44, 34]

Пізніше, того ж року Мейс розповідав, що в 1981 році Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету звернувся до нього, щоб взятися за вивчення теми українського Голодомору. Пізніше він став головою Комісії США.

Ще однією постаттю в історії, яка не підтримувала погляди радянської влади був Гарет Джонс. Він народився 13 серпня 1905 року в портовому містечку неподалік від Кардіффа під назвою Баррі. Його мати була вихователькою, яка працювала на племінників Джона Хьюза, валлійського підприємця, який заснував місто Юзівка (або Хугесовка), нинішній Донецьк. Можливо, завдяки розповідям Гюгеса Гарет починає чути про Україну, а потім вирішує вивчати мову та культуру країни. Закінчує Кембриджський коледж Трінті, вивчаючи французьку, німецьку та російську мови.

У січні 1930 року він починає працювати радником у закордонних справах колишнього прем'єр-міністра Девіда Ллойда Джорджа. Потім того ж літа він вперше їде до Юзівки. Наступного року він починає працювати у Айві Лі, одному з піонерів сучасних зв'язків з громадськістю та раднику таких великих компаній, як Інститут Рокфеллера, який замовив йому книгу про Радянський Союз. Зрештою, влітку 1931 року журналіст повертається до Москви та України. У той період він записує до свого щоденника, анонімно опублікованого згодом, деякі подробиці про суворі умови життя селян як результат масової колективізації, запровадженої Сталіним.

На початку 1933 року в Європі панує хаос. Гарет їде до Німеччини, щоб розповісти про піднесення Третього рейху. Майже випадково він стає першим іноземним репортером, який подорожував разом з Адольфом Гітлером літаком, який прямував на нацистський з'їзд у Франкфурті. Про той епізод він писав: «Якби цей літак впав, історія Європи змінилася б. Це тому, що недалеко від мене сидить Адольф Гітлер, канцлер Німеччини та керівник найвулканічнішого націоналістичного повстання, яке коли-небудь знав світ». Не зачарований постаттю Адольфа Гітлера, Джонс продовжує: «Як цю людину з такою звичайною зовнішністю чотирнадцять мільйонів людей прийняли за Бога?» [7].

Третя і остання подорож Джонса до Росії та України відбувається навесні 1933 року. Вийшовши з поїзда, що прямує з Москви до віддалених регіонів СРСР, Гарет тікає на позаплановій зупинці, ховаючись протягом трьох днів. У ці дні він відвідує деякі села, спустошені нестачею їжі та без запасів. Він потрапляє в райони, недоступні для закордонних громадян, і усе побачене фіксує у своєму щоденнику.

Кілька статей та репортажів, опублікованих ним у «Манчестер Гардіан» та «Нью-Йорк Івентінг Пост», насправді є першими, у яких висвітлюється Голодомор. Однак його робота не знаходить інтересу західної спільноти, яка не має наміру займатися проблемами комунізму. Кореспонденти з радянських територій знають, що те, про що пише Джонс, є

правдою, але вони не хочуть порушувати пакт з радянською владою, яка тим часом робить цензуру преси ще більш жорсткою: хто хоче залишитися в Москві, повинен триматися тихо, і кожному іноземному журналісту потрібен спеціальний дозвіл на виїзд з міста [10, 118].

Розчарований загальною байдужістю, у березні 1933 р. Гарет Джонс вирішує, що настав час розповісти світові про те, що відбувається. Сміливий журналіст скликав прес-конференцію в Берліні, щоб засудити жорстокі наслідки політики Сталіна в Україні, нагадати про смерть від голоду мільйонів людей (за оцінками сьогодні від 4,5 до 6 або 7 мільйонів). Джонс розповідає, що він був у місцях, колись багатих на селянські двори та пшеничні поля, а потім, через деякий час, повністю позбавлених навіть необхідних товарів.

Він описує людей, які гинуть на вулиці, тіла, завантажені у товарні вагони тими, хто ще мав сили це зробити. Крім того, він розповідає, що розмовляв із деякими селянами, коли вони їли худобу і які казали: «Ми тут помremo. Але якщо поїхати на південь, там вони вже всі мертві». Джонс вказує, що навіть громадяни Німеччини в Росії писали відчайдушні листи до Німеччини з проханням про допомогу.

Його заяви публікують деякі британські та американські газети, а деякі видатні колеги звинувачують його у брехні. Реакція Москви є вирішальною: уповноважений із закордонних справ Кремля Максим Литвинов відкрито звинувачував Джонса в шпигунстві. Він писав листа Ллойд Джорджу, щоб повідомити, що з цього моменту валлійський репортер більше не міг в'їжджати на радянські території.

Джонс наполягав на підтвердженні побаченого. «Я втретє їду в Україну, – каже він, – Я добре знаю мову та історію. Я на власні очі бачив, що відбувається, я спав, приймаючи людей, які збираються померти з голоду. Жорстка цензура, перед якою нас усіх підпорядковують як журналістів, заважає нам говорити правду. Преса змушена використовувати терміни, які

недооцінюють значення українського голоду. Вам дозволяється говорити про недоїдання, дефіцит їжі, але не більше того» [11].

Після висилки з Радянського Союзу Джонс вирушає до Східної Азії. Він відвідує Китай, Японію та Монголію. Він хотів повідомити про вторгнення Японії в Маньчжурію, але, на жаль, його викрали монгольські злочинці. Джонса стратили за не з'ясованих обставин 22 серпня 1935 року; наступного дня йому мало б виповнитися 30 років. Підозрюється, що його вбивство планувалося НКВС як помста за збентеження, яке він заподіяв радянському режиму [13].

Мемуари Гарета Джонса, як єдиного незалежного свідка жорстокості Голодомору, були знайдені в будинку його сестри. Твори ніколи офіційно не визнавалися Радянським Союзом. Його щоденник, виявлений його онуком, був опублікований під назвою «Скажи їм, що ми голодні: Щоденники Гарета Джонса 1933 року», куратором Любомиром Лічук у 2015 р. [11].

Джордж Орвелл, відомий британський автор антиутопії «1984» та політичної алегорії «Колгосп тварин», критикував тих, хто симпатизував Радянському Союзу. Зокрема, він писав, що «величезні події, такі як український голод 1933 року, що призвели до загибелі мільйонів людей, насправді уникли уваги більшості англійських русофілів». Він серйозно сприйняв повідомлення про голод і, пізніше воюючи під час Громадянській війні в Іспанії, ще більше переконався, що СРСР був тиранічною диктатурою.

Роберт Конквест прославився завдяки роботі з історії терору в Радянському Союзі. Він також написав «Жнива скорботи: радянська колективізація і терор - голод» у 1986 році, першу академічну книгу на Заході з цього питання. Він допомагав оприлюднювати факти про український голод як серед науковців, так і серед широкої громадськості [34, 106].

Серед ключових останніх робіт, що стосуються Голодомору, є «Криваві землі» Тімоті Снайдера (2011), «Геноциди Сталіна» Нормана Наймарка

(2012) та «Читач Голодомору», редактори Богдан Клід та Олександр Мотил (2012).

У березні 1933 р. журналіст Малкольм Маггерідж опублікував у «Манчестер Гардіан» три аналітичні статті про голод в Україні. Пізніше ця ж газета опублікувала статтю Гарета Джонса «Голод в Росії», зокрема про ситуацію в Україні. 29 березня Джонс провів велику прес-конференцію в Берліні, де описав фактичну ситуацію в СРСР для широких верств населення. Його слова поширилися в європейських газетах. 31 березня Джонс опублікував свою статтю «Голод керує Росією», де він чітко показав, що голод торкнувся конкретно визначених регіонів [62].

У часи «холодної війни» на Заході сформувалася щільна мережа науково-дослідних установ, які займалися так званою радянологією. Однак ніхто з радянологів не цікавився тим, що відбувалося в Україні у 1932-1933 рр. Англійський літературознавець Роберт Конквест після переїзду до США почав працювати в Інституті вивчення СРСР при Колумбійському університеті.

Саме йому належить перша в неукраїнській історіографії книга про Великий голод в СРСР, опублікована в 1986 році. Автор славнозвісного «Великого терору» не помилився, визначаючи сталінську політику в Україні як особливий різновид терору – терор голодом. Книга Р.Конквеста «Жнива скорботи» ґрунтувалася на документальних джерелах (підібраних в основному Дж. Мейсом) і була оцінена широкою громадськістю як сенсаційна. Навпаки, в колах радянологів її прийняли несхвально: автора звинуватили в політичній заангажованості, оскільки він прийняв замовлення на книгу від української діаспори [65].

Праці Р. Конквеста й сьогодні користуються визнанням і впливають на оцінки подій, які відбувалися у Радянському Союзі до Другої світової війни. Але ставлення до його оцінок у світовій історіографії стає дедалі критичнішим. Немало вчених Заходу вказують на те, що теза про голод-

геноцид з'явилася у Конквеста під впливом розповідей антикомуністично налаштованих свідків подій, а тому вона позбавлена наукової об'єктивності.

Опоненти Р. Конквеста прагнуть уникнути політизації історичних досліджень. Вони називають себе ревізіоністами у вивченні радянської доби, вони прагнуть очиститися від антикомуністичних міфів. Неспівпадіння реальної історії радянської доби з колишніми уявленнями про неї породжує тепер непорозуміння серед істориків. Найбільш показовою у питанні про радянський голод 1932-1933 рр. є позиція професора Бірмінгемського університету Роберта Девіса.

Американська історикиня, журналістка та письменниця Енн Епплбом опублікувала монографію «Історія ГУЛАГу», за яку в 2004 р отримала Пулітцерівську премію. На українській мові книга вийшла в 2006-му. В інтелектуальній номінації «Ставлення до сталінського режиму» Е. Епплбом засуджує його злочини. В «Історії ГУЛАГу» вона визнає колективізацію і політику розкуркулення причиною «... жахливих спустошливих голодоморів в Україні та південній Росії – голодоморів, коли загинули від шести до семи мільйонів людей». Її радниками і науковими консультантами були російські архівісти, історики, західні дослідники.

Об'єднання журналістського пошуку з елементами академічного дослідження піднімають планку відповідальності автора: оцінювані тлумачення і висновки набувають форму кваліфікаційних суджень, а не публіцистичного репортажу про трагічні події минулого. При таких обставинах свобода висловлювань і довільні інтерпретації повинні бути співзвучні з авторською позицією та професійної відповідальністю. 25 листопада 2017 року президент України П. Порошенко, виступаючи на меморіальному заході біля Музею Голодомору в Києві, двічі згадав книгу Е. Епплбом, навіть поставив автора в один ряд з Р. Конквестом і Дж. Мейсом, а незабаром зустрівся з нею.

Україна страждала в ХХ ст. від катастрофічних втрат і болю, тому суспільство знаходиться в стані посттравматичного синдрому. Соціальна

психіка нації досить чутлива до спотворення реальних подій, фальсифікації обставин трагічних сторінок минулого. У 2018 р книга Е. Епплбом вийшла в перекладі на польську з половинчастим назвою — CzerwonyGłód, без другої її частини – «Сталінська війна проти України». Десь загубилася під час редагування. Тріумфальний хід «Червоного голоду», полонить національно-патріотичні почуття антиросійською риторикою, дійшло до України.

30 травня 2018 р. «Художній арсенал» надав майданчик для презентації українського перекладу книги Е. Епплбом «Червоний голод. Війна Сталіна проти України». Видання відбулося за фінансової підтримки Українського науково-дослідного і освітнього центру вивчення Голодомору (HREC in Ukraine), який є філією Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору при Канадському інституті українських студій.

Таким чином, найвизначніше спростування Голодомору в Україні надходило від журналіста Волтера Дюранті – переможця Пулайзера за його московські листування, опубліковані для New York Times, де він висловлює «благородні принципи» колективізації – хто оскаржує праці Джонса і визначає його «винахідливою людиною до висновків». До 1931 року відомий репортер Дюранті опублікував тринадцять статей про СРСР. Його погляди напрочуд співпали з офіційною позицією Кремля, яку високо цінував сам Сталін [12].

Згідно з висновками Комісії з питань голодомору, Мейс був першим західним вченим, який стверджував, що Голод був актом геноциду, вчиненим проти українців як нації, заявою, яку також підтримав в його кандидатській дисертації/книзі з акцентом на національне самоствердження в Україні протягом 20-х-початку 30-х років. За словами його близького друга та колеги Станіслава Кульчицького, Мейс не зміг отримати постійну академічну посаду в Сполучених Штатах через свої відверті погляди на голод.

ВИСНОВКИ

Таким чином, після проголошення незалежності України, завдяки наслідку відсутності ідеологічного тиску та нововиявленої свободи доступу до архівних ресурсів, ряд українських дослідників Голодомору 1932–1933 років спрямували свої сили на створення більш всеохоплюючої фактографічної карти трагічні події в Україні в цілому та на регіональному рівні.

Отже, проаналізувавши історію вивчення сучасної історіографії Голодомору 1932-1933 років, ми можемо зробити наступні висновки: по-перше, незважаючи на надзвичайно великий обсяг наукової літератури, присвячений Голодомору 1932-1933 років, історіографічна складова проблема залишається практично не розробленою. На наш погляд, це можна пояснити тим, що остання історіографія Голодомору є відносно «молодим» явищем. По-друге, повноцінні історіографічні дослідження розвитку історичної думки в контексті Голодомору 1932-1933 років в Україні вони представлені лише в українській та російській науковій літературі, тоді як західна історична наука практично не торкалася проблеми, що зумовлено особливостями її розвитку.

В європейській та англо-американській історіографії проблема Голодомору 1932-1933 років не виділяється як окремий напрямок досліджень, але розглядається в контексті економічної історії СРСР та аграрної історії Східної Європи. По-третє, порівнюючи історіографічний аналіз російських та українських істориків, можна виділити одну спільну

рису: дослідники, звертаючись до історіографії, намагаються обґрунтувати власні концептуальні підходи до вивчення та інтерпретації подій 1932-1933 років.

Таким чином, сталінський режим прагнув приховати Голодомор не тільки від зовнішнього світу, а й від нащадків. 16 лютого 1933 року, коли багато тисяч селян помирали від голоду. Сільрадам було дано розпорядження при реєстрації смерті не вказувати її причину. Більш того, в 1934 р надійшло нове розпорядження: всі книги ЗАГС про реєстрацію смертей за 1932-1933 рр. вислати в спецчастини (де вони, ймовірно, і були знищені). У 1934 році, виступаючи на XVII з'їзді ВКП (б), Й. Сталін заявив про приріст населення в країні в 1933 році.

Це був сигнал про повне припинення всяких розмов про голод. Коли ж в 1937 році черговий перепис населення показав величезний дефіцит населення, керівництво Центрального статистичного управління було репресовано, а результати перепису на довгі роки заховані в спецхрані.

У 1950 – 1960-х роках у США та Канаді було опубліковано кілька праць про Голодомор. У 1962 році, також у Нью-Йорку, вийшов перший том роману Василя Барки «Жовтий принц», який досі є однією з найвідоміших вигаданих історій про події Голодомору. На той час діяв Канадський інститут українознавства в Едмонті, Канада, а також Український науково-дослідний інститут Гарвардського університету, заснований Омеляном Пріцаком. Водночас українці в еміграції використовували річницю Голодомору для поширення обізнаності про радянський злочин. П'ятдесята річниця запам'яталась, оскільки перенесла тему з виключно українського на світовий політичний рівень.

Сенат США прийняв резолюцію, яка визнає, що радянський диктатор Йосип Сталін вчинив геноцид проти українського народу на початку 1930-х років. Резолюція прийнята на 85-ту річницю голодомору 1932-33 рр., зазначаючи, що подія «повинна служити нагадуванням про репресивну радянську політику проти народу України».

Тема голодомору не широко аналізується російськими вченими. Тим не менше, серед тих науковців, які пишуть про Голод, можна виділити три різні підходи, і, отже, російські джерела про Голод-Голодомор можна розділити на три категорії: заперечення Голодомору в політичному контексті нової української націоналістичної політики; заперечення того, що його наслідки були настільки вирішальними, наголошуючи на перебільшених висновках українських вчених щодо Голодомору та заперечуючи геноцидний характер Голодомору; об'єктивне дослідження злочинів тоталітарного режиму комунізму в Радянському Союзі, включаючи Великий голод (дуже невеликою групою російських вчених).

Таким чином, найвизначніше спростування Голодомору в Україні надходило від журналіста Волтера Дюранті – переможця Пулайзера за його московські листування, опубліковані для *New York Times*, де він висловлює «благородні принципи» колективізації – хто оскаржує праці Джонса і визначає його «винахідливою людиною до висновків». До 1931 року відомий репортер Дюранті опублікував тринадцять статей про СРСР. Його погляди напрочуд співпали з офіційною позицією Кремля, яку високо цінував сам Сталін.

Згідно з висновками Комісії з питань голодомору, Мейс був першим західним вченим, який стверджував, що Голод був актом геноциду, вчиненим проти українців як нації, заявою, яку також підтримав в його кандидатській дисертації/книзі з акцентом на національне самоствердження в Україні протягом 20-х-початку 30-х років. За словами його близького друга та колеги Станіслава Кульчицького, Мейс не зміг отримати постійну академічну посаду в Сполучених Штатах через свої відверті погляди на голод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані джерела

1. Лист мешканців дитячого містечка до Г.І. Петровського про тяжкий стан школи й голодування учнів. 10 березня 1931 р. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф.1. Оп.7. Спр.144. Арк.276.

2. Лист учнів Печірської школи Брацлавського району до ВУЦВК про голодування. 1 листопада 1931 р. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 145. Арк. 148.

3. Лист Верхньодніпровського райвиконкому до Наркомосу УСРР про напівголодне існування дітей та тяжкий матеріальний стан дитячого містечка. 27 квітня 1931 р. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 444. Арк. 5.

4. Лист завідуючого Новомиргородським дитячим будинком щодо вирішення питання з харчуванням дітей (оригінал та машинописна копія). Не пізніше 26 квітня 1932 р. *Центральний державний архів вищих органів влади України*. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 68.

Опубліковані джерела

5. Великий голод в Україні 1932-1933 років [Текст] : у 4 т. / наук. ред. С.В. Кульчицький. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. Т.1. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / упоряд. Д. Мейс. 2008. 840 с.

6. Вісті ВУЦВК. Харків, 1922. 1 липня. С. 3.
URL:<https://libraria.ua/numbers/1113/88799/>(дата звернення 18.12.2020).

7. Голодомор в Україні 1932-1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Республіки Німеччина / Упоряд., вступ. ст., пер. з нім. А.І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2008. 340 с.
8. Розсекречена пам'ять : Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / Упор. : В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ : ВД «Стилос», 2007. 604 с.
9. Свобода : Газета української громади в Америці. URL : <http://svoboda-news.com/svwr/pdf> (дата звернення 20.02.2021).
10. Упокорення голодом : збірник документів / М. Мухіна [упоряд., передм., комент.]. Київ : [б. в.], 1993. 312 с.
11. Gareth Jones Diaries Edition. URL: https://www.garethjones.org/published_articles/published_articles.htm(дата звернення 15.02.2021).
12. The New York Times 1953. URL: <https://spiderbites.nytimes.com/1953/> (дата звернення 09.01.2021).
13. The New York Times 1990. URL: <https://spiderbites.nytimes.com/1990/> (дата звернення 26.01.2021).

Монографії та статті

14. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования. Киев : МАУП, 2004. 216 с.
15. Бледнов С.Ф. Голодомор в Донбасі (1932-1933 рр.) : Авторський роздум, свідчення, документи. Донецьк : Донбас, 2008. 304 с.
16. Васильєв В.Ю. Голод 1932-1933 років в Україні: нові інтерпретації та тенденції у вітчизняній історіографії. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 27. С.271-301.
17. Васильчук Г.М. Колективізація і політика розкуркулення в СРСР (кін. 20-х – перша пол. 30 –х рр.): концепції сучасної західної історіографії. *Наукові праці іст. фак. Запорізького нац. ун-ту*. 2007. Вип.20. С.438-444.

18. Головка В.В. Дослідження голоду 1933 року українськими істориками. *Голод 1932- 1933 років в Україні: Причини та наслідки* [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 2003. С.108-132.
19. Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 2003. 888 с.
20. Голодовка : 1932-1933 роки на Переяславщині : Свідчення [Текст] / упоряд. Ю.В. Авраменко, В.М. Гнатюк; ред.. О.М. Веселова, В.С. Недбайло. Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк : М.П. Коць, 2000. 444 с.
21. Голодомор на Луганщині 1932-1933 рр. Науково-документальне видання / М.М. Старовойтов, В.В. Михайличенко. Київ : ВД «Стилос», 2008. 288 с.
22. Голодомори в Україні : Одеська область 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Дослідження, спогади, документи / Ред. кол. : Ніточко І.І. та ін. Державний комітет архівів України; Одеська обласна державна адміністрація; Державний архів Одеської області. Одеса, 2007. 460 с.
23. Гудзь В.В. Історіографія Голодомору 1932-1933 років в Україні: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
24. Данилов В.П., Зеленин И.Е. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии. *Отечественная история*. 2004. № 5. С. 97-111.
25. Дровозюк С.І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30 -х рр. ХХ ст.: Історіографічний нарис. Вінниця: О. Власюк, 2005. 364 с.
26. Калакура Я.С. Новітня історіографія Голодомору 1932-1933 рр. як геноциду українського народу: надбання та прорахунки. *Персонал*. 2008. № 1. С.105-113.
27. Калініченко В.В. Історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конференції «Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків» [відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ; Нью-Йорк: М.П. Коць, 2000. С.15- 27.

28. Касьянов Г. *Danse macabre. Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-і – початок 2000-х)*. Київ : Наш час, 2010. 271 с.
29. Ковальченко И. Д. *Методы исторического исследования*. Москва : Наука, 1987. 440 с.
30. Козицький А. *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів*. Львів: Літопис, 2012. 608 с.
31. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932-1933 гг. в Украине геноцидом украинского народа? *Государство и общество: проблемы социально-политической и экономической истории России: сб. науч. ст. Пенза*. 2004. Вып. 2. С. 126-137.
32. Кондрашин В.В. Голодомор у Росії та Україні. Порівняльний аналіз: причини, дати, наслідки. *Слово Просвіти*. 2003. № 19. 25 листопада. С.4.
33. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років. Луцьк: ВМА «Терен», 2009. 880 с.
34. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. Київ : Вид-во «Либідь», 1993. 280 с.
35. Котляр Ю., Міронова І. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Київ-Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. Кн. 2. 204 с.
36. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. 2005. 14. С.225-300.
37. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид : труднощі усвідомлення. Київ : Наш час, 2008. 424 с.
38. Кульчицький Станіслав. Голодомор 1933 року очима Енн Епплбом: Applebaum Anne. *RedFamine: Stalin's War on Ukraine*. 2017. *День*. 24, 30 листоп.
39. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.

40. Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932-1933 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2003. №5. С.125-145.
41. Марочко В.І. Теоретично-методологічні проблеми вивчення голодомору 1932-1933 років в Україні. *Україна соборна: зб. наук. ст.* 2004. Вип.1. С.249-269.
42. Марочко В.І. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932-1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? *Український історичний журнал*. 2006. №3. С.186-198.
43. Марочко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні : хроніка. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 292 с.
44. Мейс Д. Е. Політичні причини голодомору на Україні (1932–1933). *Український історичний журнал*. 1995. № 1. С. 34–48.
45. Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося і чому? *Український історичний журнал*. 2007. №1. С. 188–200.
46. Пиріг Р. Документи з історії голоду у фондах архівосховищ України. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 82-101. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2003/5/6.pdf>(дата звернення: 10.01.2021).
47. Розов Н. С. Философия и теория истории. Книга 1. Прологомены. Москва : Логос, 2002. 656 с.
48. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу в висвітленні зарубіжної історіографії. *Голод 1932-1933 років: Очима істориків, мовою документів*. Київ : Либідь, 1990. С. 85-108.
49. Сербин Р. Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді / Матеріали упорядкував і зредагував Роман Сербин. Українсько-Канадський Дослідно-Документаційний Центр; Інститут української археографії Академії наук України. Торонто; Київ, 1992. 704 с. URL:<http://history.org.ua/LiberUA/5-7702-0421-4/5-7702-0421-4.pdf> (дата звернення: 10.01.2021).
50. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Вид. 3-тє, допов. Вишгород : Сергійчук М.І., 2015. 168 с.

51. Сидорук А. Пристрасна правда Р. Конквеста. Голодомор 1932-1933 рр. *Всесвіт*. 2003. № 7-8. С. 140-142.
52. Современная российско-украинская историография голода 1932-1933 гг. в СССР. Науч. ред. В.В. Кондрашин. Москва : РОССПЭН, 2011. 471 с.
53. Шаповал Ю.І. Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наук. думка, 1993. 349 с.
54. Шкварець В.П. Історіографія та історіософія голодів-людоморів на Миколаївщині. Миколаїв : Шамрай, 2008. 288 с.
55. Шкварець В.П., Шитюк М.М. Історіографія проблеми голодомору 1932-1933 рр. в вітчизняній та зарубіжній історіографії. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 27: Історичні науки. С.182-205.
56. Шуйський І., Полянецький А. Голодомор у першій столиці. Харків: ТОВ «Шанс», 2008. 288 с.
57. Borisow P. Holodomor: Metagenocide in Ukraine – Its Origins and Why It's Not Over. *Canadian American Slavic Studies*. Vol. 42, no. 3 (Fall 2008). P. 251-265.
58. Holodomor: Ukrainian Genocide in the Early 1930s. Kyiv: Ukrainian Institute of National Memory, 2008. Print.
59. Grynevych L. The Present State of Ukrainian Historiography on the Holodomor and Prospects for Its Development. *Harriman Review*. 2008. Vol. 16, No. 2. P.10-20.
60. Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988. Submitted to Congress April 22, 1988. Washington: United States Government Printing Office, 1988.
61. Lemkin R. Investigation of Soviet Genocide by U.N. *The Ukrainian Weekly*. 1953. 7 March.

Інтернет ресурси:

62. Національний музей Голодомору-геноциду.
URL:<https://holodomormuseum.org.ua/> (дата звернення: 10.01.2021).
63. Український інститут національної пам'яті. URL:<https://uinp.gov.ua/>
(дата звернення: 10.01.2021).
64. Resolution 1723. URL : <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/adoptedText/ta10/eRES1723.htm> (дата звернення: 10.01.2021).
65. Review: Robert Conquest's Harvest of Sorrow: A Challenge to the Revisionists. URL : <https://www.jstor.org/stable/41036245?seq=1> (дата звернення 10.02.2021)
66. Russia: Deadly 1930s famine not genocide. Denies that Ukrainians were targeted for starvation during Stalin era. 2009. URL : <https://www.nbcnews.com/id/wbna29391949> (дата звернення: 10.01.2021).
67. The Holodomor Research and Education Consortium (HREC) promotes. URL : <https://holodomor.ca/about-us/> (дата доступу 04.02.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

The Journalist and the Dictator

STALIN'S APOLOGIST

Walter Duranty,
The New York Times's Man in Moscow.
By S. J. Taylor.
Illustrated. 404 pp. New York:
Oxford University Press. \$24.55.

By Francine du Plessix Gray

WILLIAM SHIRER once thought he was "the greatest of foreign correspondents to cover Moscow." In Joseph Alsop's eyes, he was a "fashionable prostitute" at the service of the Bolsheviks, and in those of the British writer Malcolm Muggeridge, "the greatest liar of any journalist I have met in fifty years of journalism." The flamboyant, controversial newsmen Walter Duranty, who headed The New York Times's Moscow bureau from 1922 to 1936 and enjoyed a longer tenure in that post than anyone on record, has long merited a biography. For beyond his questionable probity, he wielded great influence in shaping American attitudes toward the Soviet Union during its fledgling years, and even played a central role in pressuring Franklin D. Roosevelt to open diplomatic relations with Moscow — an event Duranty would describe, with characteristic opportunism, as "the ten days that steadied the world."

The New York Times's "man in Moscow" was a slight, limping, razor-witted, prematurely balding Englishman whose infirmity (he lost half a leg in a train crash at age 40) never diminished his epic record of sexual conquests. He was born in 1884 into a family of once-prosperous Liverpool industrialists that grew destitute during his teens. And he would maintain, throughout his life, that sense of rancor and shame toward his

The principal strength of S. J. Taylor's indifferently written but beautifully researched volume is that it exposes the very amoral pragmatism of Duranty's character. He is depicted as a man untainted by so much as the specter of a belief in any political or humanistic ideal, solely motivated by the goal of his own celebrity. Having been one of the first Western journalists, in 1922,

unobtrusive man" whose destiny was "to train and discipline and give self-respect to a nation of liberated slaves") through whom he'd gained his fame.

In this adulatory perspective, which led some to brand The New York Times the "Uptown Daily Worker" (and caused consternation among many of The Times's editors), such fascistic measures as the imposition of internal passports were praised by Duranty as essential "to purge [cities] of undesirable elements"; the verdicts of the show trials of 1928, 1934 and 1936 were accepted by the prosperous capitalist Duranty as gospel truth; the resulting executions were seen as purgatory measures essential to the success of the Communist Millennium. "You can't make an omelette without breaking eggs" was Duranty's catchall phrase for the Soviet state's murderous excesses. Even more repugnant was his complicity in covering up one of the vastest mass murders in human history: the millions of lives destroyed in the early 1930's during Stalin's forced collectivization of agriculture, and his extermination of the kulak class through wholesale slaughter and state-imposed starvation. These are tragedies that Duranty dismissed for over a year, without even bothering to glean any firsthand evidence, as mere rumors, insisting that "the 'famine' is mostly bunk."

Ms. Taylor, a London-based writer specializing in media studies, is fair in pointing out the numerous obstacles posed to journalistic probity during those years. The Soviet Press Office banned newsmen from the afflicted areas for months at a time whenever a report of famine or Government brutality was smuggled out and published abroad (reporters for The Chicago Daily News and The New York Herald Tribune

The New York Times, 24 Червня 1990.

СВОБОДА **SVOVODA**

UKRAINIAN DAILY

UKRAINIAN DAILY

OFFICIAL ORGAN OF THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION, Inc.

ТРИ ЦЕНТИ РІК XL. Ч. 37. Джерси Сіті, Н. Дж., понеділок, 15 лютого 1932 VOL. XL. No. 37. Jersey City, N. J., Monday, February 15, 1932. THREE CENTS.

ГУВЕР ВЗИВАЄ НАРІД ДО ОБЄДНАННЯ, НАГАДУЮЧИ ЧАСИ ЛИНКОЛНА

ВАШІНГТОН. — З нагоди 123 річниці уродин Абрагама Линкольна виголосив президент Гувер чергову радіо бесіду, в якій підчеркнув, що Злучені Держави переживають тепер таку скрутну хвилину, яка подібна до 60 років, коли жив Линколн і коли треба було ратувати соборність держави.

І тому й тепер, говорить президент, треба великої відваги і посвяти, щоб вийти ціло з лихоліття. Та президент певний, що наріда добуде з себе відповідну дозу відваги і це раз осягне велику перемогу.

Президент Гувер говорить з тої кімнати, в якій працював Линколн.

ГОВОРЯЧИ ПРО ЛИНКОЛНА, БОРОНЯТЬ ГУВЕРА.

ВАШІНГТОН. — Не тільки в столиці, але й у різних інших містах республіканці, святкуючи уродини Линкольна, згадували заразом за президента Гувера й за ті важкі часи, в яких йому доводиться керувати краєм.

Сенатор Вотсон з Віджини, говорючи в „Нешенел Кенетоз Ріпоблікен Клуб“, зазначив, що ніякий президент від часів Линкольна не був так одленований і не перед загальною представлений, як президент Гувер.

Секретар внутрішніх справ Віабур заповів, що так, як наріда вибрав варуте Линкольна, так тепер вибере ще раз Гувера.

ЛІНКОЛН НЕ СПРИЧИНІВ ЦИВІЛЬНОЇ ВІЙНИ, А ГУВЕР — ДЕПРЕСІЯ.

ПОРТЛЕНД (Мейн). — Чарлз Френсіс Адемс, секретар маринарки, зивав демократів виявити цимчас своїх рідів особу, яка дорівнювала би в ліберетні Гуверови. Він зивав республіканців, зібраних на святі Линкольна, держатися Гувера й примувати з ним зміло до побіди, яка їх певно жде.

Адемс відіє, що Гувер завжди виступає з конструктивною програмою, а противники тільки з критичною тарифи, чи якої іншої справи. Він подає

УКРАЇНСЬКА ГОДИНА НА РАДІО.

У вівторок, дня 16 лютого 1932, хор українсько-американської першою св. Ан. Петра і Петра Павла, Боям, вісипає виклику вибраних рідних нісень на радіо зі стові WTAM в місті Катівелки. Виступи значенсь гоною в годині 11-тій в ночи. Станіє WTAM є найбільшою радіо-станцією в Катівелки, тому є надія, що спів хору Боям буде можли почути у всіх містах Америки.

ПОДАТКОВИЙ УРЯДНИК ЗДЕФРАДУВАВ ПІВ МІЛІОНА.

Податковий урядник Дофан, зазначий при податковим уряді в Галлії (Румунія), здефрадував пів мільона левів. Перед судом заявив, що здефрадував гроші на спілку з урядником Сербу. Суд потвердив і прештупованя.

ЖАНДАРІЙСЬКЕ ДИКУНСТВО.

Цимі днями трапилися в селі Ошкелібах (Буковина) події, які вже навіть і на тамонні Балканські відносини зверни. Ото жандарі з регату (коринній Румунії) Діма і його два помічника, мабуть леві, узялися у бучи тай били без розбору кожного, кого стрінули на дорозі. Своєйні акти, не відіючися нічого такого, не зникали, — тож жандарі побігли до крон кінладесеть людей, хлопців і дітей, щоб забрати до міста розді-

СМЕРТЬ БУВШОГО КОРОЛЕВОЇ ГРЕЦЬ.

У Фрэнсфурті померла буваши королева Греції Софія, і сестра бувашого цесаря Вілльгельма і мати румунської королеви Сасии. По проголошенню гречанської республіки ошлася вона з родиною в Німеччині, де помер також її муж, буваший король Константин.

СТРАШНА ТРАГЕДІЯ В СІМІ АРГЕНТИНСЬКОГО ФАРМЕРА.

Багато нещастя упало на бувашого вельдого торговця Рейнона Егелє з Фінладефії. Ще весною 1927 р. був він заціюнером, заарнимом багато парельєр і 35-позрорового хмародера, де ливав зазначити ситкам службовця. Наслідком спекуляції вприти нечашноє майно. Вийшов до Бірки в Аргентині, де на останній кіляка такса купив собі невеличку ферму. З трудом узявся собі плантацією, та аж його плани зникли хліборобська хрива, ніхто не купував плодів землі. Ошкварно і був уже близьком котрохох дітей. Найстаршій хлопчик мав три роки, найбільшій бувак кількомісячний банзоник, дівчатка Минулого року латом поставили собі тамієсь заміття. У Фінладефії містав місце управителя фабрики. Перед ситимі Фелдєром вернувся на покинуту ферму, щоб забрати до міста розді-

РЕЗИДЕНЦІЯ КИТАЙСЬКОГО ЦЕСАРЯ У ЗАПЕПАДІ.

У віддалі 28 км. від Пекину лежить нізокремлено давній селянська китайський шари. Боям, колись багато виробрило, з багатовома святинями, мовні стові, заасім ограблени і ливне леві рибки задержались. У ній папували колись могутні цесарі з династії Мінлаку. Зветься вона Сгоал. Ще в 18. столітті шимпанне приладили туди цесарі, щоб мати змогу для чужих гостей влаштувати величезні леві, військові паради і взагалі покарити ім свої бласк і могутність. Свен Гелдін видав недавно нову книжку про цю столицю. Оповідає він, що там колись китайський цесар навіть не хотів слухати предоложень англійського посла в справі торговельних справ для Англіїада у Китаю і, прийнявши від посла подарунок, пригласив його з амору. Зате пів століття півшіше гречил англійські тармати від стоїтисень. Знову в дніє незванох арміїних матеріалів відіарно він історію якоїсь туркестанської принцеси, котрої слава думала до всьому айському світі. Катівелький цесар аж вілду армію шпиралав для її здобуття і таки здобув та її мужа шбна, але нічого з того не мав, бо приїхав до кінця життя й поглядку на нього не хотів. І багато інших цікавих історій розповідає Свен Гелдін у своїй книжці про резиденцію Егюал, яких досі ю-

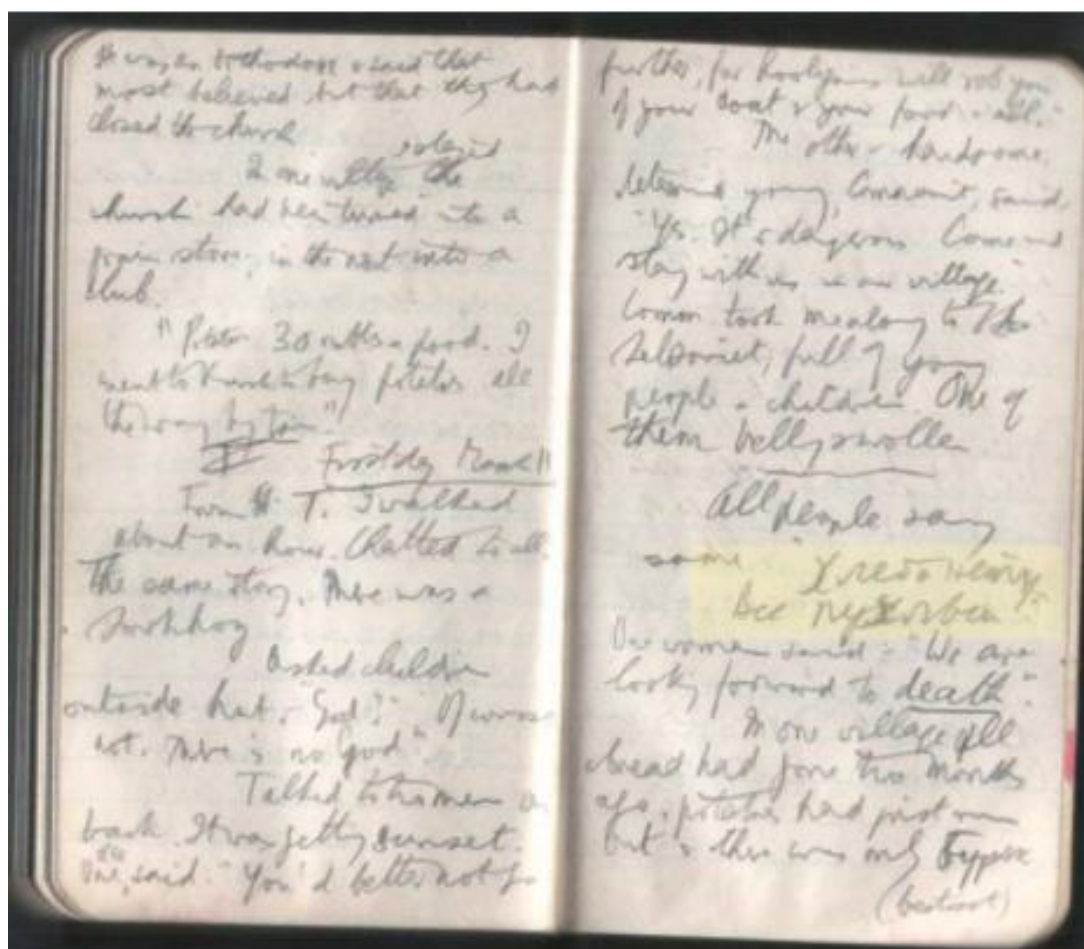
МОСКВА ХОЧЕ ГОЛОДОМ ВИМОРТИТИ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН

МОСКВА (СССР). — Газета „Правда“ видрукувала величезний „Наказ большевникам України виконати злиску зерна державі в лютому“. З цього видно, що большевики роблять новий натиск на українське селянство, щоб дістати від нього рештки збіжжя, яке лишилося в селі і якого вони не віддали державі. Газета твердить, що здача зерна селянами України на державні злисні пункти лишилася далеко позаду плану. Наразі, яку большевницька влада установила для українського селянства, виїшла знавдато високою навіть для такого хліборобського краю, як Україна.

„Правда“ звалює недоземку зерна на „кулаків“ та на партійних опортуністів, які не стараються на всі 100% виконати своє завдання по збиранню зерна для держави. Газета твердить, що селянство ховав зерно, а потім продає його таємно від влади на приватних ринках. Як приклад газета ниводить, що в Ефрімовському районі селянство нібито продало 44 тисячі пудів збіжжя, а в той час держава не одержала звідти й половини зернового податку.

Лідерів Мелітопольського району, які заявили, що в районі вже давно нема зерна в селянства, а тому не можна виконати „продналогу“, газета називає опортуністами, бо — каже — хоч цей район не додає 4,000 тон зерна державі, то на ринку пошляється в продажі зерно, котре селяни продають таємно. „Правда“ каже, що подібні вивази на Україні стали шоденними, а тому „лише безоглядною боротьбою з куркулками та і їх агентами-опортуністами можна осилити перемогу на збіжжєвому фронті“.

Разом з тим газета „Правда“ стверджує, що підготовці праці до весняного засіяу йдуть зовсім незадовольняючо. Довів насіння в певні райони, а також ремонт тракторів та іншого реманенту ще зовсім не вичинились, а до посівного часу вже залишилося мало часу. Газета заявляє, що в складі тих, які не виконували плану здати зерно державі, знайшлося багато колективних господарств, а не лише індивідуальних.

Уривок першого щоденника Гарета Джонса, написаного під час візиту до СРСР 1933 року

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Діхтяренко Руслана Едуардівна, студентка 2 курсу, заочної форми здобуття освіти, історичного факультету, спеціальність історія та археологія, адреса електронної пошти solntsett12@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Погляди іноземців на Голодомор в Україні 1932-1933 років» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ Р.Е. Діхтяренко

Дата _____ Підпис _____ І.М. Кривко